

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÂTİNİ GELENEK

hermetik ve sanskrit öğreteler

metin bobaroğlu

AYNA
güvenç
FELSEFE

B â t ı n î G e l e n e k

Hermetik ve Sanskrit Öğretiler

Metin Bobaroğlu

AYNA
yayınları

ayna yayınevi: 19

felsefe dizisi: 14

ISBN 975-8297-21-X

1. baskı, eylül 2002, istanbul

2. baskı, kasım 2003, istanbul

© Bu kitabın yayım hakları Ayna Yayınevi'ne aittir.
Yayınevimizden yazılı izin alınmadan tamamen veya kısmen alıntı
yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve
yayınlanamaz.

Yayıma Hazırlayanlar:

Cengiz Erengil

Nurgül Demirdöven

Ahmet Y. Özbilen

Dizgi

Kâzım Aksan

İç Düzen:

Ahmet Y. Özbilen

Kapak Tasarım:

Murat Efe

Montaj/İç ve Kapak Baskı:

Kurtiş Matbaacılık Sultanahmet-İstanbul

Tel: (212) 518 11 28

Cilt:

Güven Mücellithanesi

Ayna Yayınevi

Cağaloğlu Yokuşu No. 40

Edes Han Kat. 2 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (212) 513 80 19

Faks: (212) 513 81 09

e-posta: ayna@aynayayinevi.com

www.aynayayinevi.com

İçindekiler

7	Önsöz
11	Bâtınî Gelenek
15	Hermetik Öğretinin Temel Kavramı
18	Akıl-Bilgi-Hikmet
24	Dionisos Kültü
24	Orpheus
24	Pythagoras ve π Sayısı
27	Triadlar
32	Mistiklerin Nitelikleri
34	Tibet
35	Hindistan
41	Çin
44	Persler ve Medler
46	Kavram ve Yöntem
49	Sümerler
50	İbraniler
52	Ezoterik Okullar
52	Musa'nın Yolculuğu
54	Süleyman'ın Mabedi
56	Kabala
58	Ezoterik Öğreti ve Ritüel
59	Kabala İşlemleri

- 61 İbrani Geleneği: Tora
- 62 Hermetik Öğretinin Üçüncü Kuşağında
Philon
- 64 Plotinos
- 65 Mitler
- 74 Türkler
- 76 Türklerin Tarih Boyunca Girdiği
İnançlar ve Dinler
- 81 Sufi Geleneği ve Gerçek Sufi Okulları
- 84 Sufiler ve Edeb
- 85 Anadolu'da Felsefe

93 EK 1
Çin Öğretisi ve Modern Fizik

101 EK 2
Hristiyan Tasavvufu

Önsöz

İki binli yıllara girdiğimiz söylenen bugünlerde tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de heyecanlı kutlamalar yapıldı. Ortak bir kabul ve mutluluğu paylaşmak çok güzel. Dünya insanının bu tür barış ve mutluluk kutlamalarına çok gereksinimi var doğrusu. Ancak başka bir yönüyle bakıldığında insanlık tarihi geçtiğimiz bin yıl içine sıkıştırılmış olmuyor mu?

Bu milenyumlu (bin yıllık) tarihlerin başlangıcı Milat (doğum) olarak kabul edilmiştir. Milat, yani İsa'nın doğumu, tüm insanlık tarihi için bir dönüm noktası olduğunda, bütün tarihsel olaylar bu referansa göre tanımlanacaktır. İnsanlık tarihinin merkezinde İsa'nın doğumu vardır ve o doğum sıfır noktasıdır. Artık her şey ondan önce ve ondan sonra olarak anlam taşıyacaktır.

Hristiyan Avrupa merkezli dünya görüşleri için milenyumun taşıdığı anlam, yalnızca bir takvim olayı değildir.

“İsa-Mesih insanlığı günahtan kurtarmak için Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş ilk günahsız insandır” inancı, onu tarihin merkezine oturtuyor. Öteki inanç ve uygarlıklarda başlangıç mitosu ile ilgili tarihe konmuş referanslar farklı olmakla birlikte, egemen Batı Uygarlığı'nın etkisiyle

mîlâdî takvim, tüm dünyanın ortak referansı haline gelmiştir.

Biz de pergelin sabit ucunu bu noktaya batırarak, öteki serbest ucunu açabildiğimiz ölçüde, tarihin derinliklerine seyahat edeceğiz.

Kimi zaman yeryüzünün akarsularında coşacağız, kimi zaman göllerde mola vereceğiz, kimi zaman da okyanusların enginliğinde dinleneceğiz. Zaman zaman kaynaklardan su içeceğiz, zaman zaman yeraltı sularının gizeminde dolaşacağız.

Kültür, en geniş tanımıyla yaşam biçimini gösterir. Kültür, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin toplamıdır. Kültürü belirleyen üretim-tüketim-paylaşım ilişkileridir.

Kültür, insan tarafından üretilmiş, nesilden nesile aktarılmış bir "ikinci doğa" niteliğindedir. Öyle ki, insan nasıl doğal çevreyle kuşatılmışsa, o denli de kültür çevresiyle kuşatılmıştır. Kültürler bilim, sanat ve felsefeyle inceden inceye işlenerek rafine edilir ve ortaya yüksek yaşam biçimleri olan uygarlıklar çıkar.

Kültür daha çok gelenek, görenek, töre ve alışkanlıklara sinmiştir. İnsana bilinçdışı bir veri olarak etki eder.

Uygarlık ise bilinçli bir üretim olarak kültürün içinden doğar ve döner kültüre katılır. Bu nedenle kültürler karşılaştıklarında içlerine kapanmasına karşın, uygarlık, doğduğu kültürden ötekilerine geçerek yayılır ve evrenselleşir.

Her kültür içindeki birey, uygarlıkla tanıştıkça öteki kültürlerle açılır ve insanlığın ortak uygarlığına katıldıkça ondan

pay alır. Böylece yerel sınırlarını aşarak kendini dünya insanı olarak algılamaya başlar.

Bir başka deyişle, uygar insan, dünyanın neresinde ve hangi kültürde üretilirse üretilsin, insanlık değerlerine sahip çıkan, onu benimseyen ve yaşamına katan insandır.

Biz kırka yakın farklı kültürü bünyesinde barındıran Anadolu insanıyız. Anadolu, Doğu ve Batı kültürlerinin ve uygarlıklarının bir araya geldiği ve etkileştiği çok yoğun bir ortam ve kavşaktır. Bu nedenle dünya uygarlıklarını algılamak ve yorumlamakta Anadolu insanı rakipsiz yetenektedir kanısındayım.

Metin Bobaroğlu, 2000

Bâtınî Gelenek

Bugün Batı disiplinlerinde düşünce tarihi sadece entelektüel yönüyle ele alınmakta ve Antik Grek Uygarlığı ile başlatılmaktadır. Felsefe orada başlamış ve sonra bütün Batı uygarlığı o başlangıç noktasına göre tanımlanmıştır. Avrupa'daki kültürel gelişmeler bütün dünyadaki uygarlık treninin lokomotifi durumunda gösterilmiş ve evrim kuramına göre de öteki ulusların bu trenin katarları olarak onu izlemek zorunda oldukları belirtilmiştir.

Batı Aydınlanması ya da Batı düşünce disiplinleri *Philosophia* ile, felsefe ile başlatılmaktadır. Tercüme edilirse, *Philos*: Sevgi ve *Sophos*: Hikmet ve buna bağlı olarak *Philosophia*: Hikmet Sevgisi, Bilgi Sevgisi anlamına, *Philosophos* ise Hâkim ya da Bilge anlamına gelmektedir. Ama bu bilgi daha çok "*Sophia*" kavramı bağlamında ele almamız gereken bir bilgi türüdür. Sadece entelektüel bir bilgiyi değil, eski deyişle *hadsî olan* ya da *sezgisel olan* ile *kavramsal olan* ya da *entelektüel olan* bilginin birlikteliğini ifade etmektedir.

Yapacağımız çalışmalar bir anlamda, Batı önermelerine, bize Batıdan gelen düşünce disiplinlerinin oluşturduğu duvarlara karşı sarsıcı bir eleştiri niteliği taşıyabilir. Batı söylemi, neredeyse, düşünce disiplinlerinin kendisinin söylediği

kadar olduğunu ve ancak buna bağlı bir öğrenme, bir düşünce aktarımı yapılabileceğini, öteki ulusların kendi kültür geleneklerinden, kendi iç yapılarından hareketle bir düşünce disiplini ortaya çıkartamayacaklarını ileri sürmektedir.

Batıda *Fransız Aydınlanması*, *İngiliz Aydınlanması* ve *Alman Aydınlanması* olarak bildiğimiz Uşşuluk döneminde çeşitli kavramlar üretilmiş, tartışılmış ve uygarlığı çok etkilemiştir. Doğru... Ancak, biz biraz da onun öncesine gitmek istiyoruz. Başlangıç noktasını Batının kendi düşünce disiplinleri içinde başlattığı yer olan Antik Grek Uygarlığı'ndan daha öncesine götürerek, Antik Mısır'da ezoterik/bâtinî Hermetik öğretinin uygulandığı zamanlarla bir iletişim ağı kurarak, bir kavramsal seyahati gerçekleştirmek istiyoruz. Bu seyahatle Ortadoğu dünyasına, İran'a, Tibet'e, Hint'e, Çin'e uzanabilir, Türklerin geçmişine gidebilir ve böylece Anadolu'ya, Akdeniz'e, Ege'ye gelebiliriz.

Şimdi ben, Grek'ten önceye gitmek istiyorum ki, oradan Anadolu'ya ve bugünkü çağımıza bağlantılar kurabilelim. Antik Grek'ten başlayışımın ve oradan geriye doğru gitmek isteyişimin nedeni, başta belirttiğim gibi, düşünce disiplinlerinin zinciri, evrimi içinde, başlangıç noktası olarak Batının Grek'i kabul etmesidir. Ve bu noktadan geriye gitmek için size Antik Grek'in bu yöndeki başlatıcılarının adlarını veriyorum. Grek'teki önemli başlangıç noktalarını alternatif olarak şöyle söyleyebiliriz: **Orpheus** (Yklş. İ.Ö. 1000), **Solon** (Yklş. İ.Ö. 640-559), **Thales** (Yklş. İ.Ö. 600), **Pythagoras** (Yklş. İ.Ö. 580-497). Burada saydığım isimlerin *Thebes* ve *Menphis* tapınak ve okullarında yirmişer yıl öğretim gördükleri saptanmıştır.

Antik Mısır'daki Thebes ve Menphis tapınakları nasıl birer

okuldu ki, Thales gibi bir doğa ve felsefe bilimcisi, Solon gibi bir hukukçu, Pythagoras gibi bir sayı mistiği-matematikçi-felsefeci ve Orpheus gibi Antik Yunan'ın mitolojisini—mitini değil, mitinin lojisini, bilimini—oluşturan ve öğreten bir isim buralardan yetişebildi?

Thales, Solon, Pythagoras ve Orpheus bu merkezlerde eğitim gördükten sonra Antik Yunan'a geçiyorlar ve öğrendikleri kültürü Batıya ya da daha doğru bir deyişle Yunan Uygarlığı'na katıyorlar. Orpheus, Delphi tapınaklarının en önemli ismi oluyor.

Peki bu okullarda ne öğretiliyordu ya da buraları ne idi?

Bunun cevabını verebilmek için Antik Mısır'ı biraz tanımak gerekmektedir. Ben size bu soruyla ilgili alt başlıklar vereceğim. Daha sonra bunları tartışacağız, ki günümüz uygarlığında kendi bilinç yapımızı, yaşam düzenimizi nasıl kavramalıyız; kendi felsefemizi, düşünce tarzımızı üretebilir miyiz, bunların kökleri nelerdir, kavramları nelerdir diye düşünüp sorgulayabilelim.

Antik Mısır'da Thebes ve Menphis tapınaklarında **Hermes** Öğretisi uygulanmaktaydı. Hermes Öğretisi bir rahip ve kral öğretisi olarak elitisttir. Bu öğreti dışarıya kapalı olduğu için Yunanlılarca *Hermetik Öğreti* diye adlandırılmıştır. Bu Yunan tanrısı Hermes ile karıştırılmamalıdır, çünkü daha sonra Yunan tanrısı Hermes de vardır.

Hermes ne öğretiyordu? Bu konuda bulgularımız, elimizdeki veriler çok az, bu bakımdan bir alternatif olarak şunu söylemek istiyorum. Oradan gelenlerden, o okuldan çıkıp kendilerini açığa vuranlardan, öğretiyi ifşa edenlerden ora-

ya dönüp baktığımızda, böyle bir kanıt yoluyla gittiğimizde görüyoruz ki, Antik Mısır'da Doğa Bilimleri, Astronomi, Matematik, Felsefe, Hukuk, Mistisizm, ayrıca Mithos Bilimi, Mitoloji öğretilmekteydi. Thebes ve Menphis tapınakları bu fakülteleri içinde barındırmakla dönemin üniversiteleri niteliğindedir.

Solon hukukta uzmandı, Thales doğa bilimleri ve felsefede. Orpheus bir mistikti ve mistik deneyimlerin sonuçlarını İ.Ö. 1000 yıllarında en temel kavramlarıyla açıklamıştı.

Hermes Öğretisi'nin temel kavramlarına inebilmek için benim araştırmalarımnda izlediğim bir yol var. Somut ve bilimsel gidebilmek için, belgelere, bulgulara, birtakım somut verilere dayanmak zorundayız. Ancak bu her zaman olanaklı değil. Ben bir alternatif geliştirmek istedim. Nasıl farklı bir yol izleyebilirim diye sordum kendime! Madem ki sonunda benim bilincimi etkileyecek olan kavramlardır ve aklın donanımı onlardır, o halde kültür tarihini bir de kavramların yolu ile izlemeliyim diye düşündüm ve araştırmalarımı bu yönde yoğunlaştırdım. Kültürlerde kutsal sayılan isimlerin ve sıfatların—ki kendi dönemlerinde birer kavramdılar—mithos, din ve felsefe alanlarındaki anlam bağlantıları içindeki seyahatlerini araştırdım.

Niçin kendi dönemlerinde birer kavramdılar dedim? Çünkü her kavram bütünsel bir süreçtir ya da sürecin bütünselliğidir. Sürecinden kopartıldığında ortada sadece isimler ve sıfatlar kalır.

Mithos içinde örtük olarak bulunan kavram—bağlı olarak bilinç—Sanat, Din, Felsefe yoluyla gitgide açıklığına ve netliğine kavuşur. Bu bir süreçtir.

Mithos içindeki kavramlar ya da kavramın mithos içindeki konumu simgesel, ritüelik ve alegoriktir.

Sanatsal yapıdaki—özellikle şiirdeki—kavram, imge yaratıcı niteliktedir.

Dinsel yapıdaki kavramı gözlediğimizde, onu sezgi ve sağduyu ile karışmış, inanç isteyen önermeler biçiminde, çoğu zaman emir kipinde, duygusallığa gömülmüş olarak buluruz.

Felsefe içinde kavramlar, tanımlı ve bağlamlı netliklerine kavuşurlar ve us için kılınırlar.

Yatay kültürde, eşdeyişle tarihsel süreçte Mit, Sanat, Din ve Felsefe aşamalarından geçerek gelişen kavramsallık, dikey olarak her bireyde Algı, Duygu, İnanç ve Us sürecinden geçerek netliğine kavuşur. Kavramların ve bu kavramlara bağlı olarak bilincin örtüklükten açıklığa, karanlıktan aydınlığa geçiş süreci Aydınlanmadır.

Bu yüzden tarihsel süreç içinde, kültürlerin kavramsal çözümlemesi bize aklın tarihteki serüvenini gösterir.

Hermetik Öğretinin Temel Kavramı

Şimdi bu bilgilerin ışığında, Antik Mısır'da Hermetik Öğreti'nin temel kavramına yönelmek istiyorum:

“H-R-M”

Saint Thomas Aquinos'un da belirttiği gibi, Grek ve Latin

dillerinin yapısına karşın, Antik Mısır'ı da besleyen Arami, Asuri, Keldani, Süryani, İbrani ve giderek Arabi dillerin yapısı "*intentional*"dır. Bu kavram "*niyete bağlı*", "*mânâ dili*" niteliğini taşımaktadır. Daha açık deyişle, Grek ve Latin dilleri yazıya aktarıldığında, ünlü ve ünsüz harfler kullanılarak ifade yazı kalıplarında dondurulmuş, sınırlanmış olur. Oysa, *intentional* dillerde yazı dili yalnızca ünsüzlerle kurulur ve okunurken ünlendirilir. Bu bağlamda, Yunanca Hermes olarak kodlandırılmış olan sözcük aslen "*HRM*" olarak kodlanmakta ve "*Hiram*" diye ünlendirildiğinde "*Nurlanmış*" anlamına gelmektedir. Hiram, Fenike ve İbrani kültüründe (tapımında) de anılmaktadır.

Hermes, Hiramus, Hermese, Hermesü'l-Hiramise (Araplarca), Hermis diye de anılmakta ve literatüre geçmiş bulunmaktadır.

İslâm dünyasında ise **İdris** diye bilinmektedir. Terzilik mesleğinin kurucusu da sayılan bu bilge kişi Terzi Hermes diye de ün salmıştır. Zaten İdris sözcüğünün anlamı terzidir. **Yunus Emre** bir şiirinde ondan "*İdris nebi hülle biçer, gezer Allah deyu deyu*" diye söz etmiştir.

Hermes'in Mısır dilindeki adı ise **Thot**'tur. Thot'un terziliği, tasavvuf ve gnostik öğretilerde dış anlamıyla değil, daha çok iç anlamıyla benimsenmiştir; yani o insanlara "*inisiyasyon*" yoluyla hal elbisesi giydirmektedir.

Hermes sözcüğü Ermes, Hermis ve Heramis biçimlerinde söylendiği gibi, Anadolu Türkçesine de Ermiş olarak girmiş ve Tanrıya kavuşma halinin bir adı olarak benimsenmiştir. Böylece tasavvufun en temel kavramı ve amacı "*ermiş*" olmuştur.

RA'ya kavuşmuş, eşdeyişle RA'ya ermiş olanın ünvanı olarak Hermes tek bir kişinin adı değil, o konuma gelmiş her kişinin "*Ortak Adı*" olmuştur. RA, Güneş tanrı, Işık tanrı, Nur tanrıdır. Birçok yerde ve zamanda yaşadığına ilişkin kanıtlar bulunan Hermes, böylece efsanevi, mitik bir kişilik olmuştur.

Hermetik Öğreti'nin etkisi altında gelişmiş İbrani ve Arabi kültürlerde, "*İbrani Kabalası ve Zohar'da, Arabi Ebcet ve Hurufilikte*" görülen sessiz harflerin sayılarla eşleştirilmesi ve yerleri değiştirilerek anlam kombinasyonları oluşturulması geleneği Hermetik'tir.

Buna birkaç örnek verelim:

HRM = Hiram

RHM = Rahim

HMR = Hamur, Hamr

Ayrıca takı olarak:

HMRB = Hamurabi

RHMN = Rahman

İ- HRM = İhram

E-HRM = Ehram

MHR-M = Mahrem

HRM = Haram

Mekan olarak:

EHRAM

MESCİD-EL HARAM

EL HAMRA

HİRA DAĞI

HİRA MAĞARASI

Ayrıca, Süleyman'ın Mabedi'ni, **Hiram** adında bir Bilge-Mimar'ın yaptığını anımsayalım.

RA ile ilgili imler:

ABA-RA-HAM (İBRAHİM)

İS-RA-EL

İS-RA-İL

AM-ON-RA

Aydınlanmanın bütün bunlarla ne ilgisi var diye sorulabilir?

Aydınlanma, felsefi bir kavram olarak 18. yy. Avrupasında “*Akla dönüş akımı*” olarak kullanılmaya başlamış ve döneme adını vermiştir. Bu kavram Fransızca’da “*Enlaitement*”, İngilizce’de “*Enlightenment*”, Almanca’da “*Aufklärung*”, İtalyanca’da “*Essere Illuminato*”, Osmanlıca’da “*Tenevvür*”, Tasavvufta “*İşrak*” olarak karşılanmıştır. Aynı kavram için kullanılan bu adların “*İşıklanmak*” demek olduğu gözden kaçmamıştır.

Akıl-Bilgi-Hikmet

Aklın bilgiye ve hikmete kavuşması, neredeyse bütün uygarlıklarda ortak olarak Güneş, Işık, Nur simgeleri ile belirtilmektedir. Güneşe ermek, ışığa kavuşmak, nura gark olmak da aydınlanmak—karanlıktan aydınlığa çıkmak—olarak kullanılmaktadır.

Sanskrit öğretilerine karşın aydınlanmayı bir amaç olarak benimsemeyi Batı Dünyasına—Ortadoğu dahil—veren Antik Mısır Hermes Öğretisi’dir.

Hermetik Öğreti “*ezoterik*” (üyelerine açık, halka kapalı) bir öğretiydi.

Bu öğreti üç temel üzerine inşa edilmişti.

Birincisi kavramsal olup akla, ikincisi simgesel olup sezgiye, üçüncüsü mistik olup iç görüye ve iç deneyime hitap ediyordu.

Kavram, sezgi ve iç deneyim yoluyla kişi değiştirilip yeniden doğuma ve yeniden yapılanmaya dönüştürülüyordu. Böylece herkesin bilmediği sırlara vâkıf bir ermişler topluluğu oluşturuluyordu.

Hermes öğretisinde insan yedi mertebeden oluşmuş bir varlıktı:

1. *Shat*: Maddi beden
2. *Ank*: Hayat kuvveti
3. *Ka*: Astral nur, Kalp
4. *Hati*: Hayvansal ruh
5. *Sheybi*: Kutsal ruh
6. *Bai*: Akli ruh
7. *Kon*: İlahi ruh

Hermetik yolcu için en son gaye nura kavuşmaktı. Bunun için üç aşamalı bir eğitim uygulanırdı:

1. Beden eğitimi
2. Hayvansal ruh eğitimi
3. İnsani ruh eğitimi

İnsan ancak insani ruh eğitiminden sonradır ki evrenin görünmez kuvvetleriyle ilişkiye geçebilmekte ve gayb aleminde feyz alabilmekteydi. Ancak bu yolla bir kimse nefesine egemen olmakta, ilahi özgürlüğe kavuşabilmekte ve öteki insanları irşat edebilmekteydi.

İskenderiyeli Clemens'in (150-217) *Stromatlar*'da bildir-
diğine göre Hermes'e ait 42 kitap vardır. Bunlardan bazıla-
rı dine, bazıları dinsel törenlere, bazıları kralların uymaları
gereken ilkelere, bazıları astronomi ve astrolojiye, bazıları
da kozmografiye aittir.

Şimdi de Hermes'e ait bir söylemin bir bölümünü görelim:

*"Asıl insan nurdur. Belki insanlar bu nuru tanımazlar ve
belki onu fark edemezler, ancak gerçek budur. Nur her yer-
de, her kayada ve her taşta vardır.*

*Bir insan, nur olan Osiris ile birleştğinde, tikel tümel ile
birleşmiş olur, ve o zaman, nuru perdeler arkasında giz-
lense de yine her şeyi görür. Başka her şey geçicidir, ancak
Nur sürekli dir.*

*Her insan için bu Nur kendisine her şeyden daha yakın-
dır. Bir insan, Bilgi ile ayınların üstüne yükselir ve Osiris'e
ererse, Nur'a, o her şeyin başlangıcı ve sonu olan ve baş-
tan başa Nur ile çağılayan Amon-Ra'ya varır."*

RA: Nur, Güneş

OS-İR-İS: Tümel Zeka

AM-ON-RA: Kozmik Sevgi Güneşi.

Hermes diyor ki:

*"Osiris semadadır, fakat Osiris aynı zamanda her insanın
kalbindedir. Kalpteki Osiris semadaki Osirisi tanırsa, o za-
man insan tanrısal bir ermiş olur ve parçalanın Osiris
tekrar toplanır."*

Ve yine Hermes'in ünlü sözü:

"Tanrılar ölümsüz insanlar, insanlar ise ölümlü tanrılardır. Nur sizsiniz ve bu nur daima parlarsın."

Hermes'in öğrencilerine öğüdü ise şuydu:

"İlim kuvvetin, iman kılıcın, sükut da delinmez zırhın olsun. Hakikati berkesin anlayış derecesine göre açıkla. Rub üstü örtülü bir nurdur ki ancak Aşk ile ebedi olarak parlarsın; aşksız ise sönüp gider."

Antik Yunan kültürü ve felsefesi, toplayıcılık ve üreticilik açısından önemli bir merkez durumundaydı.

Kuşkusuz, Antik Yunan Felsefesine yalnızca Mısır kaynaklık etmemiştir. Hatta, Mısır'a kaynaklık etmiş Sümer, Hitit, Asur, Babil, Fenike, Kafkas gibi Anadolu uygarlıklarından söz etmek gerekir. Ancak ben senteze varmış ve kalıcı eğitim merkezleri oluşturmuş olması bakımından Antik Yunan ve Antik Mısır üzerine dikkatleri çekmek istiyorum.

Tarihsel akış içinde Antik Mısır, etkilendiği Ortadoğu ve Anadolu'ya kendi kültür öğelerini ihraç etmiştir. Bunlar içinde en önemli etki, sonraki yüzyılları ve hatta günümüzü de etkileyen Musevilik olmuştur. **Musa**'nın Öğretisi olarak Musevilik'in Antik Mısır kökenli oluşu, bu konuda araştırma yapmayanları şaşırtmaktadır. Evet, Musa Mısırlıdır ve sarayda prens olarak yetişmiştir. Öteki firavunlar gibi Hermetik Öğreti'yi öğrenmiş bir Rahip-Prens'tir.

Mısır'da içten içe, ezoterik olarak sürdürülen aydınlanma çalışmaları kendi döneminde bile dıştaki halk için bilinmeyen bir şeydi. Böylece üretilen bilgiler—matematik, astro-

nomi, doğa bilimi, felsefe—elit bir grubun elinde kalıyordu. Bunlardan en önemli görülenleri tarım, hayvancılık, meteoroloji ve yapı bilgileri idi, çünkü bunlar halkın yaşamını doğrudan etkiliyor, toplumun yönetimine yansarak belirli bir sınıfı—kral, rahip, asker gibi—egemen kılıyordu. Halk bütün bu bilgileri bilenleri tanrısal nitelikte insanlar olarak algılıyordu.

Mısır uygarlığında ilk büyük devrimi yapan **4. Amonetheb** günümüz yaşam anlayışına göre *ilk aydın* sayılır. Amonetheb, adını da değiştirerek yeni bir sistem ve yapılanma oluşturma yoluna gitti. Halk arasındaki yüzlerce inanç ve tapım biçimlerini ve onların istismarcı rahiplerinin egemenliğini kaldırdı. Monist anlamda tek tanrı anlayışını ilk kez ortaya koydu. Bu tek tanrının adı ise “*Aton*”dur. Kendi adını da **İknaton** olarak değiştirdi.

AM-ON-E-THEB: Theb’in Amonu

THEB veya THEBES: Tanrı Evi

AT-ON: Güneş, Kozmik Ün, Varlığın Efendisi

İKN-AT-ON: Aton’un Hizmetçisi, Aton’ca kabul edilen

İknaton ülkenin başkentini de değiştirmiş, yeniden bir kent oluşturarak adını koymuştu. Böylece Ruhban sınıfının devlet yönetimi üzerindeki etkisini ve paylaşımını kaldırmıştı. Bu bir anlamda *seküler (dünyevi)* bir yaşama geçiş niteliğindeydi.

Musa’nın Mısır’dan Kenan Diyarı’na götürdüğü ve bugün halen Yahudi toplumunca inanılan Tanrı “*Adonai*”, “*Aton*”dan başkası değildir. Yalnızca bir dilden başka bir dile geçerken fonetik bir yumuşama söz konusudur. Aynı tanrının Yunan’da Adonis olması gibi.

MU-SA: Su ile gelen
MU-İSİUS: Suyun Oğlu
ADONAI: Efendimiz.

Mısır'da genel anlamda tanrı, THE (TE) idi ve Mısır'a Kafkas kültüründen geçmişti. Te kavramı halen Kafkas dillerinde özellikle Çerkezlerde kullanılmaktadır.

BETH-BEYT-BETHES ise ev anlamına gelmektedir.

THE ile birleşik olarak THE-BETH; THEBES: Tanrının Evi demektir.

THE kavramı, "*Proto-türk*"lerde TEO olarak geçer, Tanrı anlamına gelir. TEO-MAN ise Tanrı İnsan anlamına gelir.

THE kavramı Çin'de TAO biçiminde kullanılmıştır.

Antik Yunan yoluyla Batıya geçen tanrı adı işte bu THE; TEO; DİO'dur. (THEO-LOGİ = Tanrı Bilim).

Ünlü Mısır tanrısı ya da tanrı kavramı "*Am-on*", "*Proto-türk*"lerden alınmıştır ve "*Kozmik Sevgi*" anlamını taşımaktadır.

AM: Sevgi, Vajina, AM-RAK: Sevimli, ON: Kozmos, Varlık.

Batıya AM-OR: AM-UR diye Aşk anlamında geçen AM: Sevgi, OR: Altın, kültüre Proto-türklerin armağanıdır.

Varlık anlamındaki ON kavramı da, aynı biçimde Yunan kanalı ile Batıya geçmiştir ve halen kullanılmaktadır.

ON-TO-LOGİ: Tanrısal Varlık Bilimi.

Dionisos Kültü

Dionisos kültü Orpheus tarafından, Mısır'dan Ege Bölgesi'ne getirilerek Delph tapınaklarında öğretilmiş, yaygınlaştırılmış ve Antik Yunan Mitos'unu *Mitologia* biçimine getirmiştir. Eşdeyişle Mitis, simgelerin ve ritusların anlamlarını katılanlara dereceli bir dizge içinde sunmuştur.

DİONİSOS; Dİ-ON-İSİÜS; THE-ON-İSİÜS: Tanrısal Varlığın Oğlu

THE: Tanrı

ON: Varlık

İSİÜS: Oğul.

Tanrının oğlu kavramı İsa'dan 1000 yıl önce Ege sahillerinde hem Hermetik Öğreti'de hem de devamı niteliğindeki Dionisos kültüründe vardı.

Orpheus

Orpheus, Fenike dilinde Nur anlamına gelen *Aur*, Yunancada *Arpha* ile şifa anlamına gelen *Rafae* sözcüklerinden oluşmuştur ve “*Nur ile şifa veren*” anlamına gelmektedir.

Pythagoras ve π Sayısı

Mısır'dan Antik Yunan'a geçişte, Pytha-Goras'ın etkisinden söz etmiştik. Pytha-Goras (Pisagor), Mısır'da öğrenim görmekteyken Persler'e esir düşmüş, Babilonya'ya götürülmüş ve orada yedi yıl gibi uzun bir süre ezoterik bir kurumda Babilonyalı rahiplerden matematik, astronomi öğrenmiş ve mistik eğitim görmüştür. Daha sonra Yunan'a geçerek kendi sentezini yine ezoterik bir okulda öğretmeye ve yayma-

ya başlamıştır. Öğretisine sayı-mistikliğini temel almış ve ritüellerini daha sonraki yüzyıllarda Bektaşilik ve Mevlevilik'te uygulanacağı gibi müzik ve dans ile bütünleştirmiştir. Öğretisinde matematik ve felsefe yanında müzik ve dansı da uygulamış, böylece bütünleştirici bir çalışma ile aydınlanmış bireyler oluşturmayı amaçlamıştır.

Adından da anlaşılacağı gibi "Pİ ($\pi=3,1416$) THA: Tanrı, ilk ilke", "GORAS: Karanlıktan aydınlığa çıkaran, aydınlatan, RA'ya kavuşturan," öğretisine ilke olarak bir Oran'ı eşdeyişle π sayısını seçmiştir. Mısır'da ilk tanrı olarak bilinen Pytha, Pythagoras tarafından da ilk ve düzenleyen ilke olarak benimsenmişti. Matematikte (π) ile gösterilen, "*Çember uzunluğunun çemberin çapına oranı*"ndan çıkartılan sabit bir sayıdır. Günümüzde virgülden sonra sekiz milyon basamağa kadar belirlenen bu sayı gerçekte sonsuza gitmektedir ($\pi= 3,141592\dots$). Pythagoras'a göre evren, bir Armonik-Bütün'dür. Armoni ise "*Ayrılıkların Birliği*" olarak ifade edilmiştir. (Varlık Birliği, Vahdet-i Vücut'u anımsayalım.)

π ise sınırlı sonsuzluğu ifade etmekle, bilginin kesin değil ama yaklaşık doğruluğunu belirtmekteydi (Günümüz bilimsel bilgi tanımını anımsayalım). Böylece, Pythagoras'ın evreni sınırlı sonsuz bir evren modelidir. Ancak Pythagoras'ın aydınlatma etkinliği gelenek ve inançları sarsmaya başlayınca, kendisi de içinde bulunduğu bir sırada öğrencilerinin büyük bir kısmıyla birlikte okulu ateşe verilmiş, yakılmış, kendisi de öldürülmüştü.

π sayısı rasyonel tamsayılara karşın irrasyonel ve aşkın bir sayıdır. Geometriye ait bir ifadenin matematiksel anlatımı olan π sayısının, Pythagoras'ın mistisizmindeki kavramsallığı ise, sınırlı sonludan sınırsız sonsuza akıl yoluyla bağ kur-

ma çabasıdır. Başka bir deyişle, sonlu ve karşıtı sonsuzun akıl aracılığı ile armonik bir bütünlük olarak kavranması denemesidir. Bu, daha sonra 18. yüzyılda **Hegel** tarafından eytişimsel yöntem olarak kavramlaştırılacaktır.

Pythagoras'ın *üçlemeli (triad, Hıristiyanlıkta teslis)* yönteme başvurarak mistik bir gelişim dizgesi oluşturması, bu π sayısının yaklaşık 3 olarak belirlenmesinden dolayıdır. Mısır Hermetik öğretisi de bu tür üçlemelerle kurulmuştur; Piramitlerin (PY-RA-MYTH) inşasında da π sayısının ve dik üçgen yönteminin kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Yunanlar Hermes'e Hermes Trimegistes adını takmışlardı ki "*Üç kere bilge Hermes*" demektir.

Antik dönemlerde çeşitli yerlerde resmî dinlerin dışında oluşturulan birtakım özel mâbetlerde, örneklerini kısaca sunmaya çalıştığımız biçimde öğretiler yapılmaktaydı.

Bunların en ünlüleri şunlardı:

Eski Mısır'da Memphis, Theb Tapınakları.

Eski Yunan'da Orphik Mabetler, Pythagoras'ın Okulu, Eleusis Okulu.

Eski İran'da Zerdüşt Tapınağı.

Filistin'de Essenien Tapınağı (daha sonra Lut Gölü yanında ve Mısır'da oluşturuldu).

Roma'da İsis Tapınakları (Mısır'da da aynı adla vardı).

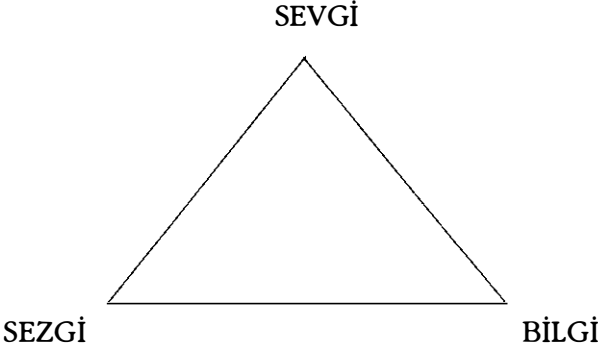
Kudüs'te Süleyman Tapınağı.

Doğu'da Tibet Tapınakları.

Hint'te Brahma, Krishna ve Buda Tapınakları.

Triadlar

Bütün bu tapınaklarda ortak simge “Üçgen” ya da “*Triad*”dı.

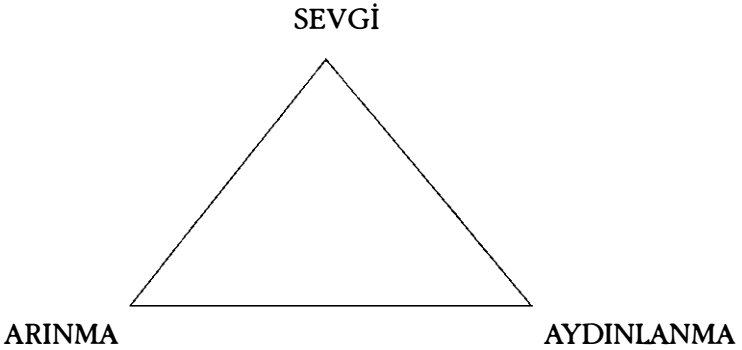

Başlangıcından beri Aydınlanma, *Varlığın Armonik Birliği*'nin kavranmasını temel almış; buna bağlı olarak Toplum'un armonik birliğe ulaştırılması ve toplum içindeki kişilerin *'Tekil-Bütünlük'*e gelerek *'Bireyleşmesi'*ni amaç edinmiştir. Sezgi-Bilgi-Sevgi üçlemesi ve Bilgi-Güç-Güzellik üçlemesi bu tür tekil bütünlüklere işaret eder.

Antik Çağ Ezoterik Okullara daha yakından bakıp bunların anatomisini incelediğimizde, yalnızca '*Bilgi*'yi değil, bilgiyle birlikte '*Bilgelik*'i amaçladıklarını görürüz. Bilgelik bütün ezoterik okullarda "*Kendini bil*" özdeyişiyle dile getirilmiştir. Bu söz Delph tapınaklarının girişinde yazılıydı.

Bilgelik, insanın doğuştan gelen yetilerinin üstüne kurulur ve bunların kazanılmış yetilerle beslenerek geliştirilmesi amaçlanırdı.

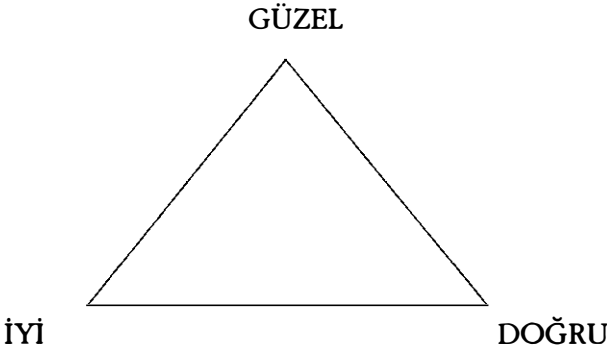
Bunun için tüm ezoterik okullarda Arınma, Aydınlanma ve Sevgi, *Bilgeliğin Yöntemi*, ortak bir tutum olarak benimsenmiştir.

Arınma

Arınma, *duygular*'ın eğitilmesi ve *duyarlık-yetisi*'nin geliştirilmesi için yöntem olarak kullanılmaktaydı. Sanat bu arınmanın yöntemi olarak benimsenmişti. Sanat yoluyla arınma **Aristotheles**'te *Katharsis* diye kavramlaştırılmıştı. **Yunus Emre**'yi, **Mevlana**'yı ve Anadolu Ozanlarını bu bağlamda anımsayabiliriz.

Orpheus ve Pythagoras'ın ünlü arınma törenlerinde, kadın erkek birlikte müzik ve nefes/şii eşliğinde raks ederlerdi. Anadolu'daki Alevi-Bektaşî Semahlarını bu bağlamda anımsayabiliriz.

Sanat yoluyla arındırılan duyguların uyuşumlu (armonik) olduğu ve duyarlık yetisinde oluşan sağaltım sonucu *algı-yolları*'nın daha yetkin çalıştığı denenerek bulunmuştur. Sanat yoluyla arınma, arzuların kaba yapısından incelmış duygulara geçmeye ve İyi, Doğru ve Güzel'in algılanmasına olanak olarak kabul edilmekteydi.

Daha sonra felsefede *İyi*, Etik'in; *Doğru*, Mantık'ın ve *Güzel*, Estetik'in konusu olmuştur.

Sevinç'in içe doğuşu sanat yoluyla arınan duyguların uyuşumlu (armonize) olup olmadığının ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Mistik deyişle "*İçimi NUR kapladı.*"

Katharsis'in son amacı ise *sezgi* ve *keşf* yollarının açılmasıdır. Bu ise bir aydının yaratıcı ve üretici olmasının önkoşuludur.

Özetlersek;

Bilgelik/aydınlanma yolunda *arınma*'dan amaç:

1. *İçgüdüleri*'i de içine alan *duygular*'ın uyuşumlu kılınması coşku ile *yaşam sevinci*'ne kavuşmak.
2. *Duyarlık yetisi*'nin eğitilmesiyle, *algı yolları*'nın yetkinleştirilmesi,
3. *Sezgi* ve *buluş* yollarının açılmasıdır.

Aydınlanma

Bu dizgede aydınlanma, *bilinç* bağlamında bir kavram olarak ele alınmakta ve sürecin ikinci aşamasında *farkındalık* olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, duygular evreninde örtük ve sezgisel olan, *bilinç*'te belirtik ve açıktır.

Sezgi, organik düzeyden başlayarak, içgüdü ve duygu alanlarının içinden yükselerek ve ansal süreçlere bağlanıp onları besleyen ve bunu sibernetik deyişle "*feed-back/geri besleme*" yaparak sürdüren bir "*İç-Kaynak*"tır.

Bu bağlamda "*İçime doğdu*" deyimini anımsayabiliriz.

Sezgisel olan, zihin için birdenbire ortaya çıkan bir şey gibidir. Nedensiz bir ortaya çıkış gibidir! Bu bağlamda "*İlham*"ı anımsayabiliriz.

Aslında bu ortaya çıkış nedensiz değildir. Ancak sezgisel süreçler bilinçdışıyla gelişerek bilince yansındıklarından, bu istenç-dışı olay nedensiz sanılmaktadır.

Bilim ve felsefe öncesinde, *mitos*'un simgeleri ve mistik deneyim yöntemleriyle yapılan iç gözlemler, buğulu, gizemli ve örtük bir ortamda, *insan usunun kendini arayışından* başka bir şey değildir.

Felsefe ve bilim alanında da örtükten belirtiğe giden süreç insanın *gerçek*i arayışı olarak gelişmektedir.

Bu süreç, *İnsan*'ın *İnsan*'ı arayış serüvenidir.

İnsan'ın İnsan'ı arayışı, kendini arayışı, doğa parçaları, mit-sel figürler, metafizik güçler şeklinde *bir başkası*'nın araştırılması yoluyla başlamış, giderek öteki bir insan olan *kendi-başkası* yoluyla toplumsal kişilik bilinci kazanarak aydınlanmaya ya da kendini bulmaya dönmüştür.

Düşünce ve eylem tarihi sürecinden geçerek çağdaş uygar insana ulaşmada geçirilen evrelerde insanı öne çıkaran birçok öğreti ortaya çıkmıştır. Bunların Hint ve Çin uygarlığı dışında olanlarının Hermetik kökenli olduğunu vurgulamıştık. Buna bağlı mistik öğretilerde insanın Tanrı'yla özdeşleştirilerek "Özgürlük"e kavuşturulması istenmekteydi. Ancak bu, insanın insan olarak özgürlüğü değil, belli bir mistik ayrıcalığa ulaşmakla elde ettiği varsayılan bir tür özgürlüktü. Bu durum, halktan kopmuş ve ayrıcalıklı haklara sahip bir rahip sınıfının oluşmasına yol açmıştır.

Myster: Sır, Gizem

On: Kozmos, Varlık

Mysterion: Varlığın Gizemi

Mystic: Varlığın Gizemini Bilen.

Mistiklerin Nitelikleri

Önceleri mâbetlerde gizlenen mistikler daha sonra içine yayıldıkları halkın inanç ve din öğelerini araç olarak kullanıp kendi görüşlerini bu örtü altında öğretmeye girişmişlerdi. Hikmetli sözler söyleyen, ama ne dedikleri kolay anlaşılmayan *ermişler* olarak tanınmışlardı.

Mistiklerin halk içine yayılması onların ayrıcalıklı haklara sahip ruhbanlıktan sıyrılmaları demekti. Kuşkusuz bunda, yönetimle ters düşmeleri büyük rol oynamıştı. Düşüncelerine karşı oluşacak baskılardan kurtulmak için, onları simgeler içinde gizlemeyi yeğlemişler, meseller ve alegorilerle anlatmayı seçmişlerdi. Ayrıca maddi olanaklar bakımından yaşamlarını yoksulluk içinde geçirerek, inandırıcılıklarını artırmışlardı. Bu bağlamda “*Bir lokma, bir hırka*” diyen Anadolu Dervişlerini anımsayabiliriz.

Mistikler katı din kurallarını yorumlamalarıyla yumuşatarak, hem yaşamı kolaylaştırmak, hem de ona ussal bir anlam kazandırmakta birer *sürekli devrimci* niteliğindeydiler.

Mistiklerin dinlerin içine soktukları yorumlar, dinsel dogmaların değişmezliği inancına, karşı yönde bir gelişme oluşturmuş, gitgide takipçileri de artmaya başlamıştı.

Mistik yorumlar Tanrıci olmakla birlikte insan-sevgisini temel alarak tüm varlıkları severek yaşamayı amaçlıyordu. Bu tutum kuşkusuz *Barışçı*'dır. Buradaki insan sevgisi Hümaniter anlamdadır, Hümanist: İnsancı, anlamda değil.

Hermetik-Mistisizm, Afrika, Avrupa, Ortadoğu ve Anadolu'da değişik kültür, inanç ve dil yapıları içine aynı kavramları sokarak ortak bir uygarlığın yapıtaşlarını oluşturmuştu.

Bir yere yorum girdi mi artık düşüncenin gelişmesinin önü alınamaz.

Mistiklerin yorumları insan zihninin sorularına inanç gölgesinde yanıt aramasının ürünleri niteliğindedir. Bu, felsefenin hamilelik dönemi gibidir.

Bu yüzden inanç önermelerine “*Dış (Zâhir)*” mistik yorumlara da “*İç (Bâtın)*” adı verilmiştir. Gnos, Kabala, Tasavvuf Bâtınîlik’e örnek olarak alınabilir.

Mistik simgesel anlatımlar giderek anlıksal söz dizgelerine dönüşmeye başlamıştı. Bu Yunan kanalında “*Teo-Sophia*”, Arap kanalında “*Tasavvuf*” adıyla anılmıştır.

Teo-Sophia, Teo-Logia’ya dönüştüğünde, aklın kendi yöntemlerine başvurarak açıklamalar bulma çabası başlamıştır. Bu ise Metafizik olarak Metafizik Felsefe’dir.

Bütün bu çabalar, bilinmeyen karşısında bilme isteği ve yaşam gereksinimleri karşısında doğru ve güvenilir bilgi arayışından doğmaktadır. Öyleyse sorun en temelde bilmek ve bilinçlenmek sorunudur, eşdeyişle “*aydınlanmak*”tır.

Çok masum bir gereksinim olan “*bilmek*” ve “*bilinçlenmek*” hiç de kolay olmamaktadır. Bir yandan doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmanın zorluğu, diğer yandan çıkar çevreleriyle çatışma, bir diğer yandan ise inanç, öznel kanı ve önyargıları değişmeye zorlaması, “*Bilgi*”nin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu göstermeye yeter sanırım.

Şimdi, Anadolu’ya etkileri bakımından “*Doğu Dünyası*”na bir bakalım...

Tibet

Dünya kültürüne kaynaklık etmesi bakımından *Hermes Öğretisi*'ne paralel (İ.Ö. 7. yy.) Tibet tapınaklarında yapılan öğreti dikkate değer niteliktedir. İlginçtir ki, daha sonra yöreye adını veren Tibet, başlangıçta bir tapınağın adıdır ve doğru söylenişi "*The-Beth (Tebet)*" olup anlamı "*Tanrı-Evi*"dir. Bu bağlamda Antik Mısır'ı anımsayabiliriz. *The*: Tanrı; *Beth*: Ev.

Bu tapınaklar zor ulaşılır yerlere kurularak çeşitli baskılardan uzak tutulmak istenmişti. Öteki ezoterik okulların benzeri olarak bu tapınaklara girecek olanlar, tapınağın rahiplerince, özenle halkın içinden seçilip, "*İnisiyasyon (Tekris, Katılım)*" törenleriyle sınavlardan geçirilerek öğretiye sokulurlardı.

Tibet'teki tapınaklarda da Hermetik Öğreti'deki gibi yalnızca doktrinel bir öğreti yoktu. Bunun yanında mistik deneyimler yoluyla elde edilen bilgilerle öğreti geliştirilmekteydi. Bu tapınaklar bir bakıma İnsan Laboratuvarları niteliğindediler.

Bu insan laboratuvarlarında çeşitli deney ve gözlemlerden—bunlar daha çok yoga, mantra yoluyla transa girme biçimindeydi—oluşan bilgiler, bugünkü gözle bakıldığında psikolojik nitelikteki bilgilerdi.

Hindistan

Tibet'teki bu çalışmalar Hindistan'a yayılarak binlerce dinin oluşmasına neden olmuştur. Bunları beş grupta toplamak olanaklıdır:

(1) *Vedizm*: (İ.Ö. 2000) Vedizmde Veda-Anta (Ereksel-Bilgi) ile uğraşılır. Ana düşünce, Atman (bireysel ruh)'ın Maya (aldatıcı görünüşler dünyası)'nın aldatıcılığından Vedanta ile kurtulup tek ve evrensel gerçek sayılan Brahman ile birleşmesidir.

A-Tha-Man: Tanrısal İnsan;

Brahman, Aba-Ra-H-Man: İnsanların Baba Ra'sı.

Bu görüşte, Atman ile Brahman özdeş olarak kabul edilir.

(2) *Brahmanizm*: (İ.Ö. 9. yy.) Din adamları Vedalar'ı yorumlayarak kurumlaştırdıklarında ortaya Brahman Dini çıkmıştır.

Brahmanizm'in en ünlü kişiliği **Krishna**'dır. Krishna, Brahma ile birleşmiş bir yol gösterici olarak kabul edilir. Krishna'nın sözleri doğrudan Brahman'ın sözleridir; o hiçbir şeyi kendi nefsinden söylemez.

Upanishadlar (İ.Ö. 7. yy.), kurumlaşmış Brahmanizm'e yeni yaklaşımlar getiren yorumları içermektedir. Brahman bir *inanç* değil, bir *akıl ilkesi* olarak ele alınmıştır.

Atmanın maddesel bedenle birleşmesinden sonra doğan yükten kurtulması için *Bilgi Gücü* gereklidir. İnsan kendini tanımaya uğraşmalı, kendi üstüne düşünmelidir. Sonunda

kendi Atman'ının Brahman'a özdeş olduğunun bilincine erince kişi Aydınlanmış kabul edilir.

Upanishadlar'da (Kutsal Vahiy) yazılı ünlü "Vedanta" bunu çok güzel ifade eder:

"O (Brahman) birdir ve her şeyin görünmez nedeni ve içeriğidir; her şeyle ve her şeyde tecelli eden (görünüşe çıkan) O'dur; O Atmandır (nefs) ve dolayısıyla O sensin."

Mandukya Upanishad'da Brahman şöyle tanımlanmıştır:

*"O, bütün ilişkilerin ve ilgilerin ötesindedir.
Onun hiçbir karşıtı ve hiçbir yönü yoktur.
O, düşünülemez ve idrak edilemez.
O, her şeyin içinde dinginliğe erdiği (sükun bulduğu)
Brahman'dır."*

Upanishadlar'ın Brahmanizm'den farkı, *inanç ve mistik pratikler* yerine, *Düşünce*'yi önermesidir. Bu anlamda felsefe geçiş.

(3) *Janizm*: (İ.Ö. VI. yy.) Janizm önce *güzelliğe* sonra *Nirvana*'ya erişmeyi esas alır. Budizm'den farklı olarak Nirvana'ya erişen kişi benliğini sürdürür, evrenselde eriyip gitmez.

(4) *Budizm*: (İ.Ö. 560 - 450) Budizmin kurucusu *Gautama Shakyamuni* adlı bir Türk prensidir.

Hinduizmin temelinin mitolojik ve ritüelikle yapısına karşın Budizm tamamen psikolojiktir. Tanrı ya da doğanın oluşumu yerine insanların acıları, hastalıkları, üzüntüleri ele alınmış ve öğretisi metafizik değil, psikoterapik temele dayanmıştır.

Buda dört yüce gerçek açıklamıştır:

İnsanlar genel olarak *dubkha*, acı, hastalık ve üzüntü içindedirler. Bunun nedeni akış ve değişimi bilmiyor olmaları ve tümü *maya* (hayal) olan değişmez biçimlere bağlanma istekleridir. Söz konusu *mayalar*, nesne, olgu, olay ve fikirler olarak karşımıza çıkarlar. Özgün ve bağımsız bir benlik düşüncesi de *mayadır* ve bu sanı kişiyi acılara sürükler.

Acı ve üzüntülerin nedeni *trişna*, tutmak, bırakmamak, yapışmak, vazgeçmemektir. İnsanlar bilgisizlik yüzünden gerçekliğin acı ve hep değişmekte olan biçimlerine bağlandıkça neden-sonuç kısır döngüsünden kurtulamaz, acı duyarlar. Bu duruma *Samsara*, yani "yaşamın ve ölümün tekerleği" denir. Bu tekerleği harekette tutan kuvvet ise *Karma*, yani nedensellik zinciridir.

Acı ve üzüntülerden kurtulmak insanlar için olanaklıdır. Samsara'nın sonsuz dairesi kırılır, Karma'nın tutsaklığından kurtulunursa *Nirvana* denilen mutlak özgürlüğe ulaşılır. Nirvana'ya ulaşmak için isteklerden arınmak gerekir. Bu özgürlük durumunda, öz benlik kavramının yanılmasıyla kurtulup, tüm yaşamın bir ve bütün olduğu anlaşılır ve sürekli algılanır. Nirvana, Hinduların Moksha kavramı ile özdeşdir. Tüm düşünsel kavramların ötesinde olan bir bilinçlilik durumunu yansıttığı için, söze gelmez, anlatılamaz, açıklanamaz.

Budaliğe "*sekiz basamaklı yol*" ile ulaşılır. İlk iki basamağı, doğru görmek ve doğru bilmek ile ilgilidir. Sonraki dört basamak doğru davranmaya yöneliktir. Son iki basamak ise doğru bilinçlilik ve doğru meditasyonu ele alır ve son amaç olan gerçekliğin mistik biçimde doğrudan deneyimini ortaya koyar:

- 1- Temiz inanç
- 2- Temiz istek
- 3- Temiz dil
- 4- Temiz eylem
- 5- Temiz birleşme
- 6- Temiz kazanç
- 7- Temiz özen
- 8- Temiz düşünce.

Buda'ya göre hiçbir şey kendisiyle özdeş kalamaz, yalnızca akıcı bir süreklilik vardır. **Herakleitos**'u anımsayalım.

Buda mistisizminin biricik 'İde'si, Nirvana'dır. Öteki unsurlar ussal ya da kuşkucudur.

Buda, evrenin kaynağı ve ereği gibi metafizik sorunlarla ilgilenmemiş, bunu yararlı bulmamıştır. Yalnızca insanları acılarından kurtarmayı esas almıştır.

Buda, gelenek haline gelen Kastları/Sınıfları yadsımış ve insanların eşitliği ilkesini koymuştur.

"İnsanlar arasında derece ve kast/sınıf ayrımı olamaz."

"Kardeşlerim! Kurtuluşu, ancak kendi istencinizde arayın. Çünkü insanı hapseden şeyler sizin içinizde dir."

Buda

Budalık da Hermeslik gibi bir isim değil, bir sıfattır. Kim Nirvana'ya ulaşırsa o Budadır, aydınlanmıştır.

(5) *Hinduizm*: Hinduizmin kökleri Vedizm ve Brahmanizmden kaynaklanır. Bu düşüncede, kurtuluş ermenin altı yolu vardır (Darçana).

Hint düşünce ve inancını derleyip toparlayan, *Mahabarat-ha* destanının belirli bölümlerini de içeren kutsal yazmalar (purana) niteliğindeki en önemli eser *Bhagavad Gita*'dır. Bu kitapta tefekkür, amel (edim) ve bilgi hakkında birçok açıklama bulunmaktadır.

Tefekkür (derin düşünme) hakkında:

Ne zaman geçici olanlardan ilgini kesip yönelişe (gayeye) geçersen ve bu yönelişinde derin düşünmeyle sürekli ve sarsılmaz olursan, işte o zaman Yoga'ya erersin.

İnsan ruhunu saran bütün arzulardan kurtulduğu vakit, kendi nefsiyle kendi rıza ve hoşnutluğunu bulduğunda, o insan için, Hikmet'le yaşıyor denir.

Çektiği zorluklar nedeniyle ümitsizliğe düşmeyen, hiddetten ve korkudan kurtulan yolcu Nur'a kavuşmuş demektir.

Amel (edim) hakkında:

Hareketsiz kalma, eylemde bulun; çünkü etkinlik bareketsizliğe üstündür; bareketsizlik manevi yaşamı köreltir.

Duyguların yeri yüksektir, ancak duyguların üstünde Manas yani ruhsal merkez bulunur, ruhun üstünde de düşünme yani Budhi (Nurlanma) vardır.

Düşünmenin üstünde olan özü (zâtı) bilerek kalbini sağlamlaştır.

Bilgi ve Amel hakkında:

Yoga ile amelden yakasını kurtaran ve bilgiyle kuşku-yu ortadan kaldıran kimse nefesine hakimdir. O artık tören ve

ibadetlerin şeklinden kurtulmuş ve Zevk'e kavuşmuştur.

Yoga'ya yükselmek için, amel gereklidir, Yoga'ya ulaştıktan sonra ise ameli terk etmelidir. Çünkü duygular ve amellerden kalbin bağıını kesen Yogi'dir.

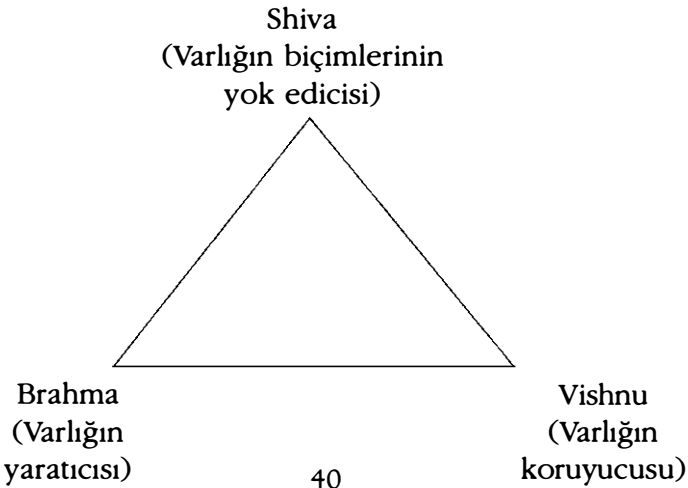
İnsan kendini ancak kendi kurtarabilir; bunun için de insan nefisini yenmelidir.

Istırap ve acıdan kurtuluşa Yoga denir; Yogi, Atman'ı (bireysel ruh) Brahman'da (tümel ruh) ve Brahman'ı da bütün varolanlarda görür ve bütün varolanları Atman'da bulur. Yogi, birliğe (Vahdet) kavuşmuş kişidir.

Brahma, evreni Om (Aum) sözüyle (sesiyle) yaratmıştır ve bu ses her yerde ve her şeyde tınlamaktadır. Sen de Om sözünü söyle (sesini çıkar) ki o her şeyin kaynağı olan Brahma'ya eresin.

Om, seni ateşe, güneşe ve nura kavuşturur.

Hind'te *Brahma*, *Vishnu* ve *Shiva* üçlemesi vardır.

Çin

Çin uygarlığı, Mısır ve Hint uygarlıkları gibi en eski uygarlıklardandır. Biz uygarlıklar içinde ortaya çıkmış bilgeliklerin irfanına bakarak, onlar arasındaki içsel ilişkiyi görmeye çalıştığımızdan, bu uygarlıkların öteki yönlerini istemeyerek gözardı ediyoruz.

En eski uygarlıklardan biri olan Çin'in her zaman Orta Asya Türkleri ile sıkı teması olmuştur. Çin'de kurumsal anlamıyla hiçbir zaman bir din olmamıştır, Çin daha çok *ilkeler ülkesidir*.

Çin'de halk, üç ilke olarak da söylenen *Tao Öğretisi*, *Konfüçyüs Öğretisi* ve *Buda Öğretisi*'nden yararlanmıştır. Ancak bunlar *Din* biçiminde değil, *Bilgelik* olarak kabul görmüştür.

İlk Çin İmparatorluğu döneminden kalan *İ-Ching* isimli kitap Tao'yu anlatan ilk kitaptır. Daha sonra Çinliler Yin ve Yang karmasından kozmik temel tiplere gitmek istemiş ve yeni sistemi *İ-Ching*'de (Değişimler Kitabı) de açıklamışlardır. Kitap 64 değişik şekilden (hexagram) oluşmuştur. Her bir hexagram, kesik (Yin) ya da düz (Yang) altı yatay çizgiden oluşmakta, bunların kombinasyonlarının toplamı 64 etmektedir.

Bu hexagramlar Tao'nun insanda ve doğada rastlanan çeşitli durumlardaki kalıplarını yansıtan kozmik arketiplerdir (eski çağlardan kalma genel düşünce kalıpları). Bu kozmik kalıplara yüklenmiş bilgilerin "görüntü" denen açıklamalarının ve her bir çizginin mitolojik yorumunun birlikte değerlendirilmesi ile ilgili kişiye ya da duruma ait hexagram

saptanırdı. Amaç o anki kozmik kalıbı görünür hale getirmek ve bu öngöründen çıkan en uygun hareketi belirlemektir.

Değişimler Kitabının temel öğretisi, tüm nesne, olay ve olguların dinamik oluşu, sürekli değişimleri ve başka biçimlere dönüşümleridir.

Bu kitaba göre bütün varolanlar en büyük akıl olan Tao'ya sıkıca bağlıdır. Bu da bütünsel varlık *Taichi*'dir. *Taichi*'den iki evrensel ilke, iki karşıt ilke ortaya çıkmış, bunlar evrenin oluşumunu sağlamış ve "*Yin-Yang*" diye adlandırılmıştır.

Çin'de düşünce etkinliği aşağı yukarı İ.Ö. VI. yy.da başlar. *İ-Ching*'den kaynaklanan *Tao-Taichi Öğretisi*'ni en yetkin konumuna ünlü bilge **Lao-Tzu** (İ.Ö. 260) getirmiştir. Lao-Tzu'nun kitabı *Tao Te Ching*'dir.

Tao yol olarak adlandırılmıştır ve şöyle tanımlanmıştır:

"O, kendiliğinden değişip başkalaşan, başka varlıkları oluşturan, yine de kendinde değişmez ve başkalaşmaz olarak kalandır."

Buradaki yolun bir diyalektik süreci anlattığı açıkça görülmektedir.

Tao: Birlik;

Taichi: Çokluk.

Taichi, olan Tao'nun kendisidir.

Tao: Yokluk;

Taichi: Varlık, değişmelerin tümü.

Tao, *Taichi*'nin öznesidir.

Tao sonsuzluk gibi dingindir.

Taichi, Yin ve Yang'ı taşımakta çelişik ve devimlidir. Tao-Taichi, süregiden çelişik birliğin ilkesi olarak *Kavram*'dır ve "bir" simgesiyle gösterilmiştir.

Lao-Tzu'nun yaşam ilkesi şudur:

"Doğaya göre devin, onun yasalarıyla özdeş ol."

Konfüçyüs (Kung-Fu-Tzu) (İ.Ö. 557-479) öğretisi mistik değil, tamamıyla pratik ahlak öğretisidir. Bu öğreti dinsel ve metafizik hiçbir öge içermez.

"Mutlu olmak için insan kendi kendisiyle ve başkalarıyla barışık olmalıdır. Bu yol erdemlere götürür: Yakınlara bağlılık, ailede sevgiye dayanan düzen, hak ve onur duygusu, tümlük, içtenlik, kültür, barış."

"Bütün insanlığı sevmek. İşte sevgi budur! Bütün insanlığı sevmek demek karşılığını düşünmeden gayret göstermektir. İyiliği bu dünyada mükafatını göreceğimiz için değil, ona sadece iyilik yapmaktan haz ve sevinç duyduğumuz için yapmak, iyiliği sevmektir. Sevginin ödülü yine kendisidir. Sevgi her şeyi güzelleştirir. Sevgi barış getirir. Sevgi ile dolu bir kalp yanlış bir şey yapmaz."

"İnsan, bildiği şeyi bildiğini bilmeli. Bilmediği şeyi bilmediğini bilmelidir. Gerçek bilgi işte budur."

Persler ve Medler

İ.Ö. 2000 - 1500 yıllarında Hindistan'a olduğu gibi İran'a da giren Hint-Avrupalılar iki topluluktuk: Persler ve Medler. Bu topluluklar Veda kültürünü İran'a taşıdılar.

Persler arasında benimsenen öğreti (İ.Ö. 6. yy.) ilkel Mazdekçiliktir.

Bu öğretiye göre *Abura* adı verilen soyut evrensel güçlerin içinde biri en baskındır: O da *Mazda/Akıl*'dır.

Medler'in ise güçlü bir din adamları sınıfı vardı. Bunlar arasında klasikleşen, İ.Ö. 7. yy.'da **Zerdüşt**'ün dini olmuştur.

Zerdüşt (Zoroastre; Zoroaster; Zaradostra) ilkel Mazdekçiliği geliştirerek Klasik Mazdekçiliği oluşturdu. İ.S. 3. yy.'da Roma egemenliğinden kurtulan İran'da resmi din olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca klasik Mazdekçilik İran'a komşu Asur, Babil kültürlerinden de etkilenmişti.

“Mitra” (Vedalar'da Işık Tanrısı) ve “Mani” dinleri Mezopotamya kökenli kültürlerden doğmuştur.

Zerdüşt, İran düşüncesine ikiciliği getirir.

Ahura-Mazda'da Hürmüz (iyi, güzel, ışık, yaşam), Ehrimen (kötü, çirkin, karanlık, ölüm) karşıtlığı vardır.

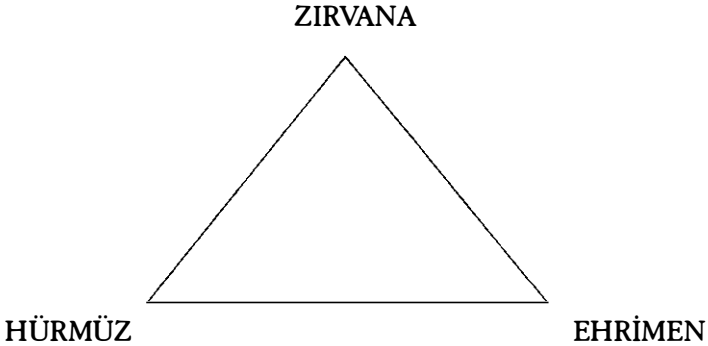
Bu iki güç arasında sürekli kavga, çatışma vardır. Hürmüz, karanlığa karşı savaşı kazanınca, insan ışıklı bir mutluluğa erecektir.

Hürmüz'ün, Hermes'ten başkası olmadığı açıktır.

Zerdüş'tün Brehmen inancındakilere dinlerini yasakladığı bilinmektedir.

Bu durumda, Hint-Brehmen (Ehrimen) öğretisine karşılık Mısır Hermes (Hürmüz) öğretisini seçtiği anlaşılmaktadır.

Zerdüş'tün ikiciliği üçüncü bir terim olan “*Zırvana*” ile aşılmaktadır. (Öteki üçlemeleri anımsayalım.)

Zerdüş'tün geliştirdiği Mazdeizm'in kitabı *Zend-Avesta*'dır. Zerdüş'te göre iyiliğin ruhta, kötülüğün maddede olduğu inancı yanlıştır. İyilik ve kötülük, hem ruhu hem de maddede kapsamaktadır. Bu ise çelişkinin tüm varlığa yayılması düşüncesidir. Zerdüş'te göre gerçek dindarlık, oruç tutma veya tapınmayla değil, çalışmayla elde edilir.

Zerdüş Rahipleri'nin adı *Magi*'dir.

Zend-Avesta'dan bazı özlü sözler:

“Yaşam sürekli çatışmadır.”

*“Zekâ, doğruluk Hürmüz’ün; cehalet, yalan ise Ehri-
men’in sıfatlarıdır.”*

*“Zaferin sırrı, Arınma ve Bilgi’ye ulaştıktan sonra çalış-
maktır. Çalışmanın en iyisi ve yararlısı üretim yapanıdır.
Ancak zeki ve bilgili olanlar üretim yapabilirler. Üretenler
karanlıktan kurtulabilir.”*

Mani dini (215-277), Babil kökenli Zervanizm ve Med kö-
kenli Zerdüşî düşüncesinden etkilenmiştir.

Zervanizm’e göre Zervan’ın (*Zervan*: Devran, Zaman) ikiz
çocuğu vardır: Hürmüz ve Ehrimen.

“İnsan yaşamı, karanlıkla ışığın çatışması içindedir.

*İnsanın görevi, kendi içindeki kıvılcımı bulup ışık haline
getirmektir.*

*Bu ışıklanmış insanlar Zervan (Devran) içinde ortaya çı-
karlar.”*

Kavram ve Yöntem

Tarihteki öğretileri ele alırken, insan düşüncesinin oluşup
gelişmesinde kronolojik sıralamayı titizlikle ele almak ge-
rekir. Kronolojik sıralama birbirini takip eden uygarlıkların
öncelik sonralıklarıyla ilgili bir dizindir. Biz bu çalışmamız-
da kronolojik sıralamayı değil, kavramsal gelişimi esas
aldık.

Dolayısıyla çalışmamız, aydınlanmanın kavramlarına kay-

nak oluşturan tarihsel izleri saptamak, kavram öncesi *Ansal-Sezgî*’yi uyandırıp araştırmaya neden olmayı hedeflemiştir. Bunun için başlıklar vermekle yetiniyorum; işaretler, izler gösteriyorum.

Tarih, olaylar ve olgularla doludur. Bu olay ve olguları “*okumak*” ise kavram ve yöntem işidir.

Kavram olarak bilinç, aklın gözüdür.

Anlamak, kavramsal bilince bağlı olarak oluşmaktadır.

Tarih Bilincini Oluşturmak, tarihte aklın serüvenini görmekle olanaklıdır.

“Aydınlanma” için yapmakta olduğumuz iş, tarihte kavramın (aklın, bilginin, bilincin) önce sezilmesi, sonra da tanımlanıp açıklığa kavuşturulması için, özsel olarak kültürler arasında “*bağ*” kurmak, eşdeyişle “*ilişkileri*” saptamaktır.

“İlişki”, kavramın özüdür ki çelişki, çatışma ve aşma dizgesinin deviminin ussal temelini oluşturur. Bir başka deyişle, uslamlamanın ya da akıl yürütmenin temeli ilişki kurmaktır.

İlişki (relatio) doğasal, toplumsal ve bilinçsel bütün olgular arasındaki karşılıklı bağılıktır. Evrende herhangi bir şey ancak ilişkileriyle varlaşır. Varlaşma ilişkilerin belirmesi; değişme ilişkilerin değişmesi; gelişme ilişkilerin çözülerek ilgili nesne, olay, olgu için daha üst bir konumda yeniden kurulmasıdır.

Her ilişki, bir birliği olduğu kadar bir karşıtlığı ve çelişkiyi;

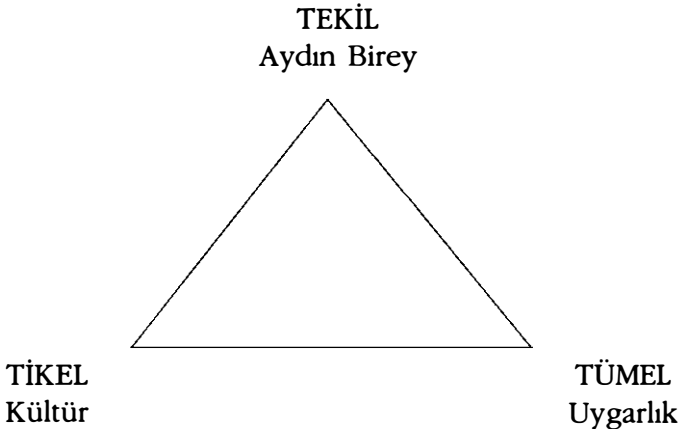
bir kavuşmayı olduğu kadar da bir çatışmayı kapsar.

Devim (hareket) bir ilişki sonucu ortaya çıkar. Bir şey “ne” ise, ancak başka bir şeyle ilişkisinde “o” dur. Bir şeyi tanımak, o şeyin ilişkilerini tanımaktır. Bir şeyin kendi iç çelişkisi ve o çeşitli yanları arasındaki ilişkiler “İç İlişkiler” o şeyle başka şeyler arasındaki ilişkiler ise “Dış İlişkiler”dir. İç ve Dış İlişkiler birbirleriyle bağımlıdır. Tüm varoluşlar “İlişki”nin zorunlu sonucu olduğu gibi, varoluşların zorunlu koşulu da “İlişki”dir.

İnsanı insan eden üretim, insanların çeşitli ilişkilerinin ürünüdür.

Aydınlanma, kültürden uygarlığa geçiştir. Burada kültür, yaşam biçiminin *Yerel, Tikel ve Belli Bir Topluma Özgü* yapısını; Uygarlık ise *Evrensel* boyutunu anlatmak için ayrıştırılmış iki kavram olarak kullanılmıştır.

Farklı kültür ortamlarında bulunan kişiler aydınlanarak uygarlığa katılırlar. Uygarlığa katıldıkları ölçüde pay alarak da evrensel-birey olarak *Tekil*leşirler.

Buradaki Tekil'lik, Tümel (Uygarlık) ile Tikel'in (Kültür) çelişik birliği olarak *Aydın-İnsan*'dır.

Tekil bir Birey olarak aydın, yaşam gerçeklerinin somut ilişkilerini algılamakta ve kavramlaştırmakta etkin bir konumdadır. Eş deyişle, *Bilinçli-Amaçlı Etkinlik* olarak bir *Eylem Varlığı*'dır.

Sümerler

Günümüzde tarih, Sümer'le başlatılmaktadır. En eski belgesel bulgular Sümerlere aittir.

Sümerler, kendilerinden sonraki uygarlıkları etkilemeleri bakımından önem taşırlar. Sümerler, bilinen ilk yazı olan çivi yazısını kullanmışlardır. Bulunan tabletlerde çivi yazısıyla yazılmış yazıtlardan anlaşıldığına göre, Sümerler, yönetim, politika, eğitim, edebiyat, felsefe, ahlâk, tarım ve tıp gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.

Ortadoğu Mitosunu, özellikle İbrani Mitos'unu besleyen destanların birçoğu Sümer kaynaklıdır: ünlü Gılgamış Destanı gibi.

Antik Çağ'da Ortadoğu Uygarlıkları, Sümer, Akad, Hitit, Babil, Asur, Mısır, Fenike, Urartu, Arami, Keldani, İbrani uygarlıklarının içiçe geçmesinden oluşmuştur.

İ.Ö. 3000'de Sami Akadlar, Mezopotamya'nın güneyinde yerleşmişler ve orada Sümerler'le komşu olmuşlardı. İ.Ö. 3000'nin sonlarında, Filistin'de, yine Sami olan Kenani Fenikeli boylar bulunuyordu. Bir kavim göçü ile Amoriler ku-

zeye doğru geldiler; Babil'deki Hammurabi Soyu bunlardandı. Daha sonra bu Amoriler'den Arami boyları çıktı.

Tanrı kavramını anlatan sözcük, hemen hemen bütün Sami dillerinde aynıdır.

Akad dilinde	"İlu"
Kenan dilinde	"İl"
İbrani'de	"El" (Genişletilmiş olarak Elohim)
Arami dili'nde	"El" ve "Elah"
Güney Arablar'da	"İl" ve "İlah"
Süryaniler'de	"Aloho" veya "Aloha"
Babil'in tanrısı ise	"Ba'al" idi.

Daha sonra semavi dinlerin içinde yer alan *Melek* sözcüğü de, Amoriler'de *Milkom* ve Sur Kenti'nin tanrısı olarak *Melk-Kart (Kentin Kralı)*, Süryaniler'de ve İbraniler'de *Molek* veya *Moleke*, Araplar'da *Melek* tir.

İbraniler

İbraniler de Sami idiler, tıpkı Babilliler, Asurlular, Fenikeliler ve Araplar gibi. Göçebe iken bunlara *Habiri* veya *İbri* (gezgin) denirdi.

Eski Ahit'te Abraham'a İbrani denmektedir. Daha sonra adını İsrail olarak değiştiren **Yakup**'un soyundan gelenlere, *Beni-İsrail (İsrail Oğulları)* ve Yakup'un dördüncü oğlu olan Yehuda'dan gelenlere *Yehudi* ya da *Yahudi* denmiştir. Bu ayrım İbraniler'in tarihte iki ayrı devlet kurmalarına kadar gitmiştir.

Daha sonra, dünya uygarlığını derinden etkileyen inanç ve görüşlerin çıktığı *İbrani Kavmi*, kendinden önceki efsane ve inançlarla birlikte ilişkide bulundukları toplumlarla ilgili olay ve olguları yazıya dökerek bir tarih oluşturmuştur.

Eski Ahid'in oluşmasının kısa bir kronolojisi ise şöyledir:

Eski Şarkı ve İlahiler (Debora)

ve Efsaneler

İ.Ö. 1000'den sonra

Yahwehciler

İ.Ö. 850'den sonra

Elohimciler

İ.Ö. 550'ye doğru

Musa, Yeşu, Hakimler,

Samuel, Krallar,

Kitapların Tesniyeciler

tarafından işlenmesi

İ.Ö. 550'ye doğru

Kahinler, Levililer,

Çıkış, Sayılar

İ. Ö. 444

Musa kitaplarının (5 kitap)

Kahinler'ce yeniden işlenmesi

İ.Ö. 450'den sonra

Tarihler, Ezra ve

Nehemya kısımları

İ.Ö. 300'e doğru

Ezoterik Okullar

Ezoterik okullarda okula yeni katılanların, yani inisiye olanların adlarının değiştirilmesi, onlara yeniden doğuşlarının işareti olarak yeni bir ad verilmesi gelenektir.

Eski Ahit'ten örnek verirsek:

Abram ya da Abraham'ın adı Aba-Ra-Him, İbrahim olarak değiştirilmiştir ve Halkın RA Babası anlamına gelir.

“İşte abdim seninledir ve birçok milletlerin babası olacaksınız ve adın Abram çağrılmayacak, fakat adın İbrahim olacak” (Tekvin 17/5).

Yakup'un adı İsrail olarak değiştirilmiştir.

İs-Ra-İl: İlahi Nurun Ruhu (Zekası)

İs: Zeka-Ruh

Ra: Nur

İl: Tanrı

“Artık sana Yakup değil, ancak İsrail denilecek.” (Tekvin 32/28).

Musa'nın Yolculuğu

Musa, Mısır'dan çıkıp Kenan Diyarı'na doğru yol alırken, sık sık *Toplanma Çadırı*'nda, Mısır'daki gibi Hermetik, ezoterik ve ritüelik çalışmalar yapıyordu. Çadırdaki *rahiplerle* ya da *kahinlerle* birlikte, onların başı olan “*Rabb*” bulunmaktaydı. Rabb ve Kahinler'in (Kohenler) düzenledikleri tören

ve toplantılarda, sevk ve idare ettikleri halka nasıl davranacakları hakkında emirler işleniyordu. Bu emirlerin *Elçi* liğini ise Musa üstlenmişti. Toplanma çadırının etrafında bir koruma ve hizmet alayı oluşturulmuştu ve bunlara *Levililer* adı verilmişti. Levililer'in başında Musa'nın inisiyatik kardeşi olduğu anlaşılan **Harun** (Aron) bulunmaktaydı. Harun da zaman zaman çadır toplantılarına alınmaktaydı. Başlangıçta, Harun çadırdakilerle halk arasında tercümanlık yapmaktaydı; bundan hem çadırdakiler hem de Musa'nın yalnızca Mısır dilini bildikleri anlaşılmaktadır.

Mısır'daki iç savaş ve kargaşadan dolayı Mısır'ı terk etmek zorunda kaldıkları anlaşılan bu rahipler, kendileri için dağınık ve ezilen halklardan bir toplum yaratıp Mısır benzeri bir uygarlığın kurulmasını amaçlamışlardı.

Musa, İbraniler'in geleneksel tanrısı *El'e*, Mısır tanrısı Aton'u (İbranicesi *Adonai*) katmış ve sonra bu iki tanrıyı YHWH diye kodlayarak birleştirmiş ve tek tanrı anlayışını sentezlemiştir. Bu adın okunması Rabb tarafından yasaklanmış, ancak toplanma çadırında kahinlerin kutsal töreninde anılması serbest bırakılmıştır. Tanrıya dua ve adak sunmak isteyen halkın ona *Adonai* diye seslenmesi istenmişti.

YHWH'nin tanımını, Musa, *Tora* (Tevrat) diye adlandırılan kitabında *Ben Olan Ben* diye yapmıştır (Çıkış 3/14). Bu tanım, daha sonra felsefe içinde de kullanılan son soyutlama ya da özdeşlik ilkesi olarak Varlık anlamına gelmektedir.

Bu ezoterik geleneğin içinde *betimlenemez ve tanımlanamaz olan* diye de benimsenen YHWH, *tetragram* (dört harf) olarak literatüre geçmiştir. O zamana kadar çeşitli doğa parçalarına, fetiş ve totemlere tapınan insanlığa, Musa

(gerçekte Ra-Abba) yepyeni bir anlayış (*ya da anlayışsızlık*) olan soyut tanrı kavramını öğretmiştir.

Ancak daha sonra bu anlayış çadır içi ezoterik gelenekte aynı kalmakla birlikte, halka kişileştirilmiş bir *Adonai* (efendi) olarak sunulmaya devam etmiştir.

Rabb'in çadırı, daha sonra **Davud**'un planlarını hazırlattığı ve oğlu **Salamon**'un (Süleyman) gerçekleştirdiği görkemli bir anıtsal tapınağa dönüştürülmüştür: *Süleyman'ın Mabedi*.

Musa'dan Süleyman'a kadar geçen süreçte, gezgin olan İbrani kavmi artık yerleşik bir toplum niteliğine bürünmüştür.

Süleyman'ın Mabedi

Süleyman'ın Tapınak Okulu, Mısır Piramit'lerinden sonra dünyanın en görkemli yapısıydı. Musa'dan miras kalan Ahit Sandığı, bu tapınağın içinde korunmaktaydı. Bu tapınakta Hermetik geleneğe bağlı, ancak geliştirilmiş ve zenginleştirilmiş bir öğreti sunulmaktaydı. Öğreti, Mısır'daki gibi derecelendirilmişti. Yöntem olarak çırak, kalfa, usta ilişkileri benimsenmişti. Süleyman'ın Tapınağı, devrinin bir üniversitesi, bir bilgi bankası niteliğini taşıyordu. Süleyman'ın kendisi de bir Bilge olarak kabul edilmişti. Hem devletin, hem de okulun başıydı (firavun benzeri). Tapınağın Usta'ları (*üstat; kabin; koben*), sürekli bilgi ve eğitim öğretimle ilgilendiklerinden, geçimleri devletçe sağlanıyordu. Bu bağlamda günümüz üniversite öğretim üyelerini anımsayalım.

Süleyman, öteki inançların mabetlerinin yapımına da izin

vererek bir devrim gerçekleştirmişti. Ayrıca bütün bu inançların kendince olumlu yanlarını alıp öğretisine katarak evrensel bir öğretiyi gerçekleştirmek istemişti. Ancak, bu evrensel öğretiyi doğrudan halka sunmak halkın inançlarına ters düşeceğinden onu dereceli bir dizge ile özümseterek inisiyelere aktarmayı uygun görmüştü. Tapınağın ünü kısa zamanda yayılmış ve öteki ulusların ilgisini çekmeye başlamıştı.

Tapınak içi çalışmaları birer atelye çalışması niteliğini taşıyordu. Bu yetkinleşme sürecinde adaylar, *Üstat Bilgeler* eşliğinde kendi kendilerini olgunlaştırmaya çalışıyorlardı. Öğreti didaktik değil, ritüelik ve simgesel bir yöntemle daha çok *keşfe* dayalı yürütülüyordu. Bu yüzden, tapınağın tüm yapı ve süslemeleri simgesel anlamlar üzerine oluşturulmuştu. Adaylar bunların ne anlama geldiği üzerine yoğun ve derin düşüncelere dalmak zorunda kalıyorlardı.

Tapınak içi çalışmalarda müzik, şiir, şarkı ve dans önemli bir yer tutmaktaydı. Bu şiir ve şarkılar arasında Davud'un ve Süleyman'ın öğüt dolu Mezmurları başat konumdaydı.

Tapınak çalışmalarının büyük katkısı ile gerçekleşen Süleyman'ın krallığının başarısı, oluşturulan uygarlığın görkemi ve zenginlik, çevresindeki ulusların kıskançlığını çekmiş ve sonunda Babil'in istilâsına yol açmıştır. Babilliler tapınağı yakıp yıktılar. Ahit sandığını ve öteki yazılı belgeleri kendi ülkelerine götürdüler. Ayrıca İsrail Halkını da esir olarak yanlarında götürdüler (ünlü Babil Sürgünü, İ.Ö. 587).

Süleyman (Arabi),
İbranice, *Şelomoh*: Barış Adamı;
Ezoterik adı *Salamon*; *Sal-Am-On*: Amon-Emini;
Kozmik Sevgi Emini.

Süleyman, Mısır Firavun'u 22. soydan 1. Şoşenk'in kızıyla evlenmiştir (İ.Ö. 945 - 924).

Şimdi biraz tapınak içine sızalım!..

Daha sonraları zenginleştirilmiş bir biçimde Kabala ve Zohar olarak açığa vurulmuş mistik öğreti, Hermetik Öğreti'nin ikinci önemli sentezinin yapıldığı Süleyman'ın Mabe-di'nde şekillenmişti. Zohar *Nur* anlamına gelir ve Zohar öğretisi mistik tefekkür ve deneyim yoluyla nura kavuşma, varlık birliğinin insanda gerçekleştirilmesidir. Kabala ise, bu öğretinin kabul edilmesi, bir başka deyişle içselleştirilmesi anlamına gelir.

Kabala'da harfler sayılarla eşleştirilmiş ve birtakım tanrısal isimlerin harflerinin yerleri değiştirilerek belli matematiksel kurallara göre anlam türetmelerine gidilmiştir. Bu bağlamda Pythagoras'ın sayı mistikliğini anımsayalım.

Kabala

Kabala'da üç temel kavram vardır: Sefar, Sipur ve Sefer.

Sefar. Sayı, nicelik demektir. Sefar ya da nicelik varolanların birbirleriyle ilişkisinde birinci durumda rol oynar, bu da sayıyla belirtilir. Daha sonra devinimi ve öteki nitelikleri gelir ki bunlar da sayıyla belirtilir.

Sipur. Söz ya da Logos anlamına gelir. Her harf bir kuvveti işaret eder ve varlıklar harflerden oluşan sözcüklerdir. Dolayısıyla tüm varolanlar tanrının sözleridir. Bu bağlamda Platon'un İdeaları'nı anımsayabiliriz.

Sefer. Yazı demektir. Tanrının yazısından da evrende varolanları anlamak gerekir. Tanrının düşüncesi bu varolanların anlamıdır.

Kabala'da varlığın en genel ve bütünsel biçimlerine ise Sephirot (Sephirot) adı verilir.

Temel sayılan ON (10) sayısına uygun olarak sefiraların ya da sephirotun sayısı on'dur. Pythagoras'da da on sayısının önemli olduğunu belirtelim.

Yaradılış kitabı *Sefer Yetsirah*'ta şöyle yazmaktadır:

"Sephirot ondur, dokuz değil, on bir değil, ondur. Akıl ve Hikmet'ini onları anlamakta yoğunlaştır. İncelemelerini ve araştırmalarını irfan ve vicdanını onlara ada. Varolan her şeyde sephirot'u temel bil. Tanrı'yı onlarla kavramaya çalış."

Zohar (Nur) kitabında şöyle yazmaktadır:

"Tanrı, hiç bir biçimde betimlenemez ve tanımlanamaz olandır. Bunun için O'nu işaret edecek herhangi bir şey ya da söz olamaz ve böyle yapmaya kalkışmak yasaktır. (Tetragram (dört harf) olan YHWH'nin okunamayışı.) Her şey ondan çıkar ama o hiçbir şeyle nitelendirilemez. Tanrı sözleriyle evreni yaptı ve Adam Kadmon (arketipal insan) ile sözünü tamamladı. Bunun için insan kendini bilmekle nura kavuşur."

Zohar'a göre melekler (moleke) doğa kuvvetlerinden başka bir şey değildir.

İnsan'a gelince Kabala'ya göre insan yaratıkların hem özeti hem de en yetkin olanıdır.

“Kendini arınma ve bilgilenme ile yetkinliğe ulaştırmak ve gerçeğin bilgisine erişmek, insanın kendi elindedir. İnsan bütün edimlerinde özgürdür, ancak bu özgürlük, açıklanamaz bir giz’dir.”

İşte bu açıklama yüzündendir ki Kabalistler, *“Halka sunulan din kitabında bu bilgiler serpiştirilerek saklanmıştır, ancak öğretilmiş bir insan bunları görebilir,”* derler. Tıpkı Hermetik Öğreti’deki gibi halka farklı, inisiye olanlara farklı bir öğreti sunulur.

Ezoterik Öğreti ve Ritüel

Bütün bâtinî/ezoterik öğretilerde, *Ritus* önemli bir yer tutar.

Ritüel, gayb’ı ya da mânevi âlemi anlamak için bir araç ya da yöntem olarak kabul edilir. Amaç, ritüel ediminden onun hedef aldığı anlama geçiştir.

Mitik güçlerin (Mitos), belli bir tören yardımıyla (Ritus), bireyde (İnisiye) içselleştiği, bir başka deyişle, katılımın gerçekleştiği kabul edilmiştir. *Mitos ritus ile ozmoslaşır.*

İbrani kültünden bir katılım töreni ya da inisiyasyon ritüeli örneği:

Rabbi (Hoca, Mürşid) ile aday, akarsuya dalıp yıkanır. Beyaz elbiseler giyilir. Katılım töreni günü oruç tutulur. Sonra her ikisi de ayak bileklerine kadar suda dururlar ve Rabbi şu sözlerle biten bir dua okur:

“Tanrının sesi suların üstündedir!..”

Sonra her ikisi de gözlerini akar suya çevirip Tanrıyı yücelten dualar okurlar. Bundan sonra Rabbi, adaya Tanrı'nın gizli adlarından birini aktarır.

Hıristiyan ve İslâm mistiklerinde Zikir için Tanrı adının verilmesi de benzer törenlerle gerçekleştirilirdi:

Sufi mürşit ve aday önce boy abdesti alırlar (vaftiz). Temiz elbiseler giyip temiz bir yerde otururlar. Mürşit eline aldığı bir bardak suya dualar okuyarak üfler ve adaya içirir. Sonra ona zikretmesi için Tanrı adlarından birini verir. Hint Mistisizmi'nde de meditasyon aracı olan sözcüklerin, mantraların benzer törenlerle verildiğini anımsayalım..

Ritüeller de mitos gibi simgeseldir ve bu simgeler anlaşıl-madan kavranamazlar. Simgeler ritüellerin anahtarıdır.

Birçok mistik Kabalacı mitos dilinden, kutsal sözcüklerden sakınır. Çünkü Eski Ahit'te şöyle yazmaktadır:

“Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın”

Kabala İşlemleri

Kabala işlemleri: Themuria, Gematria ve Notaria'dır.

Themuria: Kutsal sayılan sözcüklerdeki harflerin yerini de-ğiştirerek yeni sözcükler elde etme yöntemidir.

Örneğin, “*Çünkü benim meleğim senin önünde gidecek...* (Eski Ahit, Çıkış 23/23) tümcesindeki “Melek”in bu yöntemle “Mikail” olduğu hesaplanmıştır.

Gematria: Sözcükleri oluşturan harflerin sayısal değerlerinin toplamının hesaplanmasıdır.

Notaria: Sözcüklerin kökeni olan harflerden sayı değerleri yoluyla yeni sözcükler türetmektir.

Hermetik ve Pythagorasçı geleneğin dördüncü kuşağı olan Endülüs (İspanya) Mistik Okullarında, yazılı olarak ortaya konan Kabala ve Zohar, İslâm mistisizmiyle etkileşerek gelişmiştir.

Aynı dönemde yaşamış olan, **Moshe Maimonides** (Musa İbn Meymun), **Gabirol** (İbn Cebiol), **Abraham Abulafia**, **Muhyiddin İbn Arabi** en ünlü mistiklerdir. Kabala sözcüğü ilk kez Endülüslü Gabirol’un metinlerinde yazıya geçmiştir.

Bir yandan İbn Meymun (Maimonides) ve İbn Arabi İslâm tasavvufunu biçimlendirirken; diğer yandan İspanya’dan göç eden Yahudiler aracılığıyla Batı Anadolu’ya (İzmir çevresi) ve Trakya’ya (Selanik) gelen Kabalistler özellikle Bektaşî ve Melâmiler arasında etkili olmuştur.

Bir dönem, inanç yönünden dünya Yahudilerini, İslâm mistiklerinin bir kısmını ve siyasi yönden de Osmanlıyı çokça uğraştıran ünlü Sabatay Sevi (1626 İzmir), bu geleneğin takipçilerindendir; Sabatay mesihliğini öne sürmüştür.

Batı Dünyasında, soykırım ve engizisyon baskısı altında,

Yahudilerin büyük bir kısmı din değiştirmek zorunda kalmıştı. Ancak bu din değişikliği bir görünüştü, bu görünüş altında gizlenerek kendi inanç ve geleneklerini sürdürüyorlardı.

Batı Dünyasında, Hıristiyan örtüsüne bürünen Yahudiler'e "*Marrano*", Osmanlı Ülkesindekilere ise "*Dönme*" deniyordu. Bunlar halen "*Selânik Dönmeleri*" diye adlandırılmaktadır. Selânik Dönmeleri'nin, İttihat Terakki Hareketi'ne büyük destek sağladığı bilinmektedir.

Selânik, Osmanlı Ülkesinde önemli bir şehirdi. Kozmopolit olan halkının eğitim düzeyi yüksekti ve ekonomik gücü iyiydi. Bu ortam hoşgörünün yerleşmesi ve yeni düşüncelerin kabul görmesi bakımından elverişliydi.

İbrani Geleneği: Tora

İbrani geleneğinde dört büyük akım dikkati çeker.

Yazıcılar daha çok kutsal sayılan yazıları yazmak ve korumakla uğraşırdı. Bir anlamda yazılı kültürün taşıyıcıları, başka bir deyişle tarihçiydiler.

Ferisiler Tanrı'ya inanır, ruhları, melekleri ve peygamberleri kabul eder ve peygamberlerin gösterdiği yolda yaşamayı, şeriatı savunurlardı.

Saddukiler Tanrı'ya inanır, ancak melekleri kabul etmezler, peygamberlere ayrıcalık tanımazlar, ruhlara ve ölümden sonra yaşama inanmazlardı.

Esseniler ezoterik olanlardı. Yerleşim bölgelerinin uzağında özel tapınaklarda mistik deneylerle uğraşırlardı. Bunlar daha çok Lut Gölü ve Mısır İskenderiyesi civarında örgütlenmişlerdi. **İsa**'nın Esseniler'den olduğu ileri sürülmektedir.

Mısır geleneğinde olduğu gibi, Musa'nın da Mısır'dan çıkar-ken iki öğreti taşıdığı bilinmektedir. Bunlardan biri halkın yaşamına düzen vermek için Din ya da Şeriat öğretisi, ötekii ise seçkin inisiyelere "Tapınak Çadır"da uygulanan RA (Nur) öğretisidir. İşte Esseniler'in uyguladığı bu ikinci tip öğretimdir.

Hermetik Öğretinin Üçüncü Kuşağında Philon

Hermetik Öğreti'nin üçüncü kuşak takipçilerinden en önemli olanı Mısır İskenderiyesi'nde öğretisini yayan İbrani soyundan **Philon**'dur.

Philon (İ.Ö. 25 - İ.S. 50) en başta Hıristiyanlık olmak üzere, Yahudi ve İslâm Tasavvufu'nu (Theosophy) ve Neoplatonculuk yolu ile felsefeyi derinden etkilemiştir.

Philon'un önemi, Mısır'dan çıkıp iki ayrı yolla ve iki ayrı biçimde yayılan Hermetik öğretiyi yeniden birleştirmeyi denemesidir. Bir yandan Musa aracılığıyla İbraniler arasında yayılan Hermetik öğretiyi, diğer yandan Yunan düşüncesi içinde Platon'da felsefesal dizgeye ulaşan Hermetik öğreti açılımlarını, Philon yeni bir sentez ile teozofisine katmıştır.

Yeni Ahit'te İsa'nın çocukluğunda Mısır'a götürüldüğü yazılıdır, ancak İsa'nın yirmi beş yaşlarında ortaya çıkıp öğretisini sunmaya başlaması ve bu yaşına kadar ne ile uğraştığı

gösterilemediğinden dolayı çocukluk yılları karanlıkta kalmıştır. Biz burada öğretilerinin benzerlikleri, aynı yıllarda Mısır'da bulunmaları ve İskenderiye'de Yahudi toplumunun içinde Philon'un ünlü ve etkileyici öğretisinin varlığından ve ayrıca bu iki öğretinin Hermetik öğretiyle uyuşmasından hareketle, Philon ve İsa arasında bir bağ olduğu kanısını taşıyoruz.

İsa = Jesus = Yesus = Ye-İsius = Yehova'nın Oğlu

Ye = Y (Yod) = YHWH'nin kısaltılmışı

(Kabala geleneğine göre)

Phil(Os) = Sevgi, On = Varlık, Phil-On = Sevgi Varlığı.

Platon, ideaları (ideleri) zamanın ve mekânın üstünde gerçek reel varlıklar olarak düşünüyordu. Philon ise, "*Tanrı'nın onları düşünmesiyle ideler varlık kazanır*" diyerek, Platon ve Aristoteles'te görülen *Mimar-Tanrı* kavramı yerine, *Yaratan-Tanrı* kavramını ortaya koymuştur.

Philon'a göre Tanrı saltık ve en yetkin varlıktır. O, her şeyin tek nedenidir; tümel kudrettir, saltık mutluluktur; belirli bir yerde değildir. Evrenle ilişki için kendine özgü araçlar yaratmıştır. Philon, bu araçları İdeler, Kuvvetler (Melekler) ve Ruhlar olarak sınıflandırmıştır.

"Tanrı, yani saltık varlık Logos ile yansır. Logos ise tanrısal söz olarak (Ruh'ül Kudüs) Tanrısal İnsan'ın (Oğul) İde'sidir."

"Tanrı, oğlu Logos aracılığıyla, Kaos'tan Kozmos'u yaratmıştır."

"Yeryüzündeki bütün yaratıkların en yetkini olan Adam'dır (Model İnsan). Çünkü Tanrısal İde'yi, bir başka

deyişle Logos'u ve en yüksek nitelikleri kendinde toplamıştır."

"Rubun asıl yaratıcı yönü Zekâ'dır. Duyular edilgindir."

"Algıladığımız şeyler, önce rubumuzda saklanır ki buna "içe ait logos" denir. Dışa çıkınca ise söz biçimini alırlar."

"Sezgi ve esrime gibi durumlar ise söze getirilemez ve içe ait bilgiler olarak kahlırlar."

"Tanrı'nın Yüzü esrime ile ihte bir nur olarak görülebilir. Bunun için arınmalı ve rubu Bilgi ve Nur ile yüceltmelidir."

İşte Philon'un bu ve buna benzer mistik düşünceleri özellikle Hıristiyanlık'a yansımış ve Yeni Platonculuk'u etkilemiştir.

Plotinos

Daha sonra **Ammonios Sakkas**'ın öğrencisi olan **Plotinos** (İ.S. 204 - 270) felsefeyi Philon'un mistik anlatımından arındırarak ve düşüncelerini Platon benzeri felsefesal kavramlarla ortaya koymuştur.

Plotinos, Philon'un yaratma kuramına, *"Evren Bir'in (Philon'da Tanrı) sürekli açınımıdır"* diyerek karşı çıkmıştır. Bu görüş İslâm mistiği İbn Arabi tarafından benimsenmiş ve *Varlık Birliği* (Vahdet-el Vücut) olarak kullanılmıştır.

Plotinos bu açınının ya da zuhurun birdenbire değil, sürekli ve evre evre olduğunu vurgulamakla *Süreç* (process) kavramını önelemiştir. Philon'un Teistik anlatımına karşın Plotinos Panteist bir tutum içindedir.

Plotinos'a göre, Tanrı beden ve akıl için aşkın olmasına karşın, yine de bilinebilir ve görülebilir. Ancak bu bilgi artık akla ait bir bilgi değildir. Böyle bir bilgi ancak *esrime* ile olanaklıdır.

Esime, duyulur olanlardan, bir başka deyişle tikel şeylerden başlayıp derece derece iç algıya ve iç algıdan da geçip bir an için bile olsa yokluğa dalmak, aslına kavuşmak demektir. Bu esimeyi oluşturan da düşünce ve istençten çok *Aşk*'tır. Düşünce ve istenç ancak bu aşka yardımcı olabilir. İşte bu yolla kendi aslına kavuşan insan "*Özgür Bir Kişilik*"e ulaşmıştır.

Mitler

Antik Yunan'da **Ksenophanes** (İ.Ö. 565 - 470), **Homer**os ve **Hesiodos**'un tanrısal mitos anlatımlarını eleştirmiş ve yadsımıştır. Bu eleştiri sonucunda mitler, din ve metafizikten arındırılmış ve bağımsız bir mitos öğretisi ortaya çıkmıştır. Ancak yaşamdan yansıtılarak oluşturulmuş mitoslar, bu kez, yaşamdan kopuk ansal kurgular biçimini almıştır.

Günümüzde, psikolojide ortaya çıkan gelişmeler, insan davranışlarının arkasında simgesel (arketipal) bir altyapının etkin olduğunu ortaya çıkarttığı için, mitos yeniden önem kazanmıştır. Artık mitosa, bir zamanlar olmuş bitmiş fantastik masallar gözüyle bakılmamakta, aksine, yaşayıp gelen ve halen yaşamakta olan, insan davranışlarını etkileyen ve yaşamın anlamlandırılmasında etkinliği olan bir öge gözüyle bakılmaktadır.

Mitlerin yapısını ve işlevini anlamak, insan düşüncesinin

oluşmasına ışık tutacak, duygu dünyasının ve kişilik oluşmasının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Yaşam fenomenlerine istem dışı katıldığı düşünülen mitos, bu yönüyle de ayrıca önem kazanmaktadır.

Mitos evreni baştan başa simgelerle doludur; bunun için açıklıkla anlaşilmaları güçtür.

Uzun zaman, inanca bağlı ve az gelişmişlik içinde etkisini sürdüren mitlerin, modernleşme, uygarlaşma ve siyasal bağımsızlık ile ortadan kalkacağı sanılmıştı. Gelenekler yoluyla kalan ve masal niteliğinde olan mitlerin etkisini kaybettiği doğrudur. Ancak mitos, bireyin duygu ve hayal dünyasında oluşan, gelişen bir psişik gereksinim olarak ele aldığımızda, modern toplumların modern mitler yarattığı da göz önüne alınırsa, mitlerin halen önemini koruduğu anlaşılabacaktır.

Toplumların tarihinden gelen mitlerin *duygusal bağı*ni yitirenleri, artık “*mitsel özellikler*”ini kaybetmiş ve edebiyatın bir konusu durumuna gelmişlerdir.

Arkaik toplumlarda mitler kutsal nitelikteydi. Belirli zamanlarda toplanılıp sazlı sözlü okunurlar, böylece topluluğa moral sağarlardı. Bu gelenek şimdilerde ozanlar aracılığıyla yaşatılmaktadır.

Mitin anlattığı “*öykü*”, topluluk üyelerinden başkasının anlayamayacağı, kapalı türden bir “*bilgi*” oluşturmaktadır. Bu durum, öykünün, o toplumun ortak kültüründen türetilmiş olmasına ve katılımın (inisiyasyon) derece derece gerçekleşmesine bağlıdır. Mitsel bilgiye, ayrıca bir gücün eşlik ettiğine inanılmıştır. Bu güç ilgili olaya egemen olmanın bir gereğidir.

Dikkat edilecek olunursa, gücü bilgiye yüklemenin sezgisi burada açıktır. O halde, “*Ne tür bir bilgi gereklidir?*” sorusunun yanıtı ancak “*bilimsel bilgi*”de çözülecektir. Çünkü insan ancak bilimsel bilgi yoluyla nesne, olay ve olgulara egemen olmayı başarmaktadır. Mitosta bunun sezgisi oluşturulmuştur denebilir.

Yaşamdan yansıtılarak oluşturulmalarına karşın mitler tarihsel değildir. Bir başka deyişle, tarihsel bir zaman ve mekân göstermezler. Mitlerin zamanı ve mekânı aşkındır. Mitler okunduğunda ya da ritüel eşliğinde canlandırıldığında, kişi mitsel zaman ve mekâna geçer. Mite katılır ve onu coşkuyula yaşar. Tarihsel olaylar bir kere olur ve geri dönüşsüzdür. Oysa mitler, canlandırılıp yaşanabilir.

Toplumların yaratıp yaşattığı mitler geleneği yaşatmakla birlikte, özlem, umut ve beklentilerin yansıtıldığı bir geleceğin dünyası niteliğine de bürünmektedir. Bu tür mitler, gerçek yaşamın zorlukları karşısında bunalan insanların, özledikleri yaşamı kurmayı gelecek nesillere bıraktıkları birtakım tasarımlar niteliğindedir.

Bireysel olarak ele alındığında mitos dönemi, ana rahmin-den konuşmanın başlamasına kadar geçen ve *bebeklik süreci* olarak adlandırılan döneme karşılık gelmektedir. Bilincin altyapısını algılar oluşturmaktadır. Bunlar bebekte bilinçsizce kaydedilir. Bu ilk kayıtlar kişiliğin kökenini oluşturur ve varoluşuna katılarak “*algı kahpları*”na dönüşür.

Yetişkinlerde “*geri dönüş teknikleri*” ile bu bireysel mitos ortamına dönülerek, psikodinamik etkiyle, kişilik oluşmasına etkin ve coşkulu katkı sağlanabilir. Böyle bir durumda, kişi bilinç yoluyla, bilinçsiz, simgelerle dolu kendi mitos

dünyasına dalar. Zaman zaman bilinç baskısının kalktığı uyku durumlarında, mitos dünyasından zihin alanına yansımalar olur ve kişi kendi mitosuyla garip bir duygu içinde karşılaşır.

Yapısal olarak bireysel mitosa dönüş, bilinç için bir kaosa dönüştür. Mistikler birtakım zihin teknikleriyle bu alana girmeyi, orayı bilinçli kılmakla kendi bilinçaltı ve bilinçdışını ele geçirmeyi ve bilinçli varlık olarak kendine egemen olmayı bir tür kurtuluş saymışlardır.

Çağdaş psikolojide ise psikanaliz ve benzeri tekniklerle geri dönüşler sağlanarak kişilik bozukluklarının ortadan kaldırılması denenmektedir. Bir başka deyişle, geriye dönüş tekniğiyle anıların bilinçdışı etkilerini bilinçli kılıp tüketmek istenmektedir.

Mitosun bilince ve şimdiye olan bilinçdışı etkisi toplumların semiotik ortamında dışsal olarak da bulunmaktadır. Başka deyişle, alışkanlık ve davranışlarda yansımaktadır. Bu bağlamda kültürlerin arkaik mitsel simgelerinin analizi gerekmektedir.

Bebeğin konuşmaya başlamasıyla çocukluğa geçişi *mitos*'tan *inan*'a geçiş aşamasıdır. Bu evrede çocuk algıladıklarının isimlerini öğrenir, algının simgesel dilinden sözcüklerin simgesel diline geçerek zihinsel ayrışma uğrar. Bu, bilinçlenmeye ve farkındalığa bir adımdır. Ancak mitosun santsal dünyası yerini inanç dünyasına bırakmaktadır. Çünkü çocuk, kendisine öğretilen isim ve sıfatların anlamlarına ulaşmadan onları kabul edip bellek durumundadır. Bu konumda bilinç anlamsızlığın şaşkınlığıyla öğrenmenin coşkusunu bir arada yaşar.

Bir mit duygusal bağıllık yönünden içi boşaldığında masala dönüşür. Duyguları etkileme gücünü yitirir. Ansal yorumlama ile de kurgu biçimini alır.

Mitler üzerine ritler yoluyla geriye dönüş yapıldığında mistik bir deneyim gerçekleşir. Geriye dönüş düşünce ile yapıldığında ise felsefesal spekülasyon (kurgu) yapılmış olur.

Mit ilk önce metafiziksel kozmogoni ile aşılmıştır. Artık mitsel simgeler arasındaki *anlamli bağ (ritus)* yerini düşünceler arasındaki anlam bağına, *mantık'a (düşünbiçim)* bırakmıştır.

Metafiziksel kozmogoni bir yandan felsefesal spekülasyon biçimini alırken diğer yandan miti dine dönüştürmüştür. Dinsel mit ise "*tarib bilinci*" ile aşılmıştır. İnsanın varoluşu, tarihsel bilinç yoluyla, gerçek ve olgusal kavranışına yükselmiştir.

Artık, insan kendini mitsel bir varoluş yerine "*Toplumsal İlişkilerde Varlaşan*" olarak kavramaya geçmiştir. Mitsel simgeler gömülü olduğu duygu dünyasından bilince yansındıklarında ide biçiminde kavramlaşırlar.

Mitsel simgelerin ansal süreçlerde ideleşmesi duyguları estetik düzeyine yükseltmiştir. Bütün bu değişimlerde mit, bir yaşamsal kategori olarak aşılmış bir biçimde var olmaktadır.

Bilincin bilimselliğe yükseldiği düzeyde ise mit "*psikoloji*" biçimiyle yükseltgenmiş varlığını sürdürmektedir.

Mitlerin geçmişten günümüze gelişi, sözlü, yazılı ve yaşayan okullar aracılığıyla olmuştur. Sözlü olanlar çokça deği-

şikliğe uğramış, yazılı olanlar korunmalarına karşın, akılsal kurguya dönüştürülmüş, yaşayan okullar ise birçok kez ke-sintiye uğramıştır. Bu yüzden mitlerin öyküleri ve simgele-ri karmaşık bir durumdadır.

Bu karmaşıklık ancak “*temel ritus*” ile düzene sokulabil-mektedir. Temel ritus ise paradigmalar olarak “*insan*”dır. Bu, “*mitin öyküsü ve simgeleri insan ve onun yaşamına indir-generek düzene sokulur*” demektir.

Paganist (putperest) mitler, insanın karşısında eşyayı, doğa parçalarını ve hayvanları yüceltmış ve kutsallaştırmıştır. Bu-na karşın *imgesel (imge tapar, hayalperest) mitler*, doğaüs-tü imgeleri insanın karşısında yüceltmış ve kutsallaştırmış-tır.

Aydınlanmaya temel oluşturan mitler ise, insan yaşamını ve özellikle insan aklının *tutsaklıktan ve yanılsamadan* kurtu-luşunu simgelemiş olanlardır. Ezoterik okullar bu tür mitler-den yararlanmışlardır.

Kendinden önceki mitleri içinde kaynaştıran ve ayrıca mit-sel olanı, tarihsel olanı ekleyerek kapsayan dinler popüler olmuştur. Dinlerin, yazılı kültürü kullanmaları, onlara kalı-cılık ve yaygınlaşma olanağını tanımıştır.

Semitik dinlerde, önce “*Aşkın Tanrı*” kavramıyla soyutla-maya gidilerek paganlık aşılmak istenmiş (*Musevilik*); son-ra “*İçkin Tanrı*” kavramıyla “*Tanrı Kutu*” insana indirgen-miş (Hristiyanlık); sonra her iki kavramın birleşimine gidi-lerek “*Tevhid Tanrı*” kavramı oluşmuştur (*Müslümanlık*).

Dinler, bir yandan yaşamı düzenleyen kurallar koymakta,

öte yandan simge ve alegorileri içermekle mitosu korumaktadırlar. Dinlerin dinamik yanını “*Teo sophia*”ya (*Gnoss, Tasavvuf*) dönüşmüş mitos oluşturmaktadır. Çünkü mitos simgeseldir ve yoruma açık olmakla gelişmeye de açıktır.

Dinlerde en temel mitler (kategorik anlamda):

1. Başlangıç Mitosu	(Genesis, Tekvin, Yaratılış).
2. Kurtuluş Mitosu	(Exodus, Çıkış, Hicret).
3. Kurtarıcı Mitosu	(Mesih, Mehdi, Hızır).
4. Son Mitosu	(Armagedon, Kıyamet).
5. Diriliş Mitosu	(Ölümden sonra dirilmek,
Ölmeden önce ölüp dirilmek)
6. Ütopya Mitosu	(Paradise, Cennet).

“*Geriye dönüş*” ile mitin canlandırılması ve onun simgeleri aracılığıyla “*kendini yeniden kurma isteği*” modern toplumlarda da varlığını sürdürmektedir. Ancak, bu kez geriye dönüş, kültür köklerine tarih içinde bir dönüş anlamını taşır ve kavramsaldır.

Avrupa’da toplumsal yaşamın çöküntüye gittiği, gelişmenin önündeki engellerin arttığı Orta Çağ döneminde geriye dönüş (flash-back), Batı Uygarlığının köklerine; Antik Yunan ve Roma Düşüncesine başvuru, bazı kavramların öne çıkarılması, Rönesans’ın doğuşuna ve yeniden yapılanmaya katkıda bulunmuştur.

Dinde reform başlatan Protestan harekette de aynı biçimde bir davranış görülmektedir. Kilise babalarının egemenliğini kırmak için “*İncil’e dönüş*” ve Hristiyanlık’ın çıkışındaki deneyimlere dönüş gerçekleştirilmiştir.

Felsefe, aydınlanma döneminin ünlü düşünürü **I. Kant**’ın

antinomilerinde (çatışkılarında) tıkanınca, **Hegel** tarih bilincinde geriye dönüşle Herakleitos'un düşüncelerinden diyaletik (eytişimsel) yöntemle kavramsal dizgeye geçişi sağlamıştır.

Ünlü toplum bilimci **K. Marks**, "*flash-back*" yaparak ilkel komünal toplumu—başlangıç miti benzeri—başlangıç almış, toplumu dönüştürme ve yeniden yapılanma görevini proleterya vermiş (kurtarıcı miti benzeri), var olan toplumsal çelişkilerin kalktığı komünal toplum eskatolojisini (*ütopya miti benzeri*) öngörmüştür.

Yine bu bağlamda Ruhbilim'in kurucusu **Freud**'un psikanalitik tekniklerine baktığımızda, onun "*geriye dönüş*" ile kişilik analizleri yaptığını, psikik çelişki, uyumsuzluk ve engellerin çocuklukta mitsel ortamda oluştuğunu saptadığını görürüz.

Çalışmamızda, genel olarak aydınlanmaya bir kültürel arka-sar (background) ya da zemin oluşturması bakımından, dünya kültürlerini analitik bir biçimde ve birçok yönüyle ele almış bulunuyoruz.

Bu kültür öğelerinin yayılması, çeşitli yörelerde ve çeşitli zamanlarda bireşimlere ulaşması bakımından, dönemlere özgü aydınlanma odakları oluşmuştur: Mısır, Yunan, Hint, Ortadoğu, Roma gibi. İlk odaklar daha sonraki dönemlerde girişimler yaparak ve yaşam biçimleriyle uyum sağladıkları ölçüde varlıklarını sürdürmüşler ve yeni aydınlanma odakları oluşturmuşlardır.

Çalışma boyunca sıkça belirttiğim gibi, aydınlanma kavramını insanın özgür akla ve onun yaşamına doğru gidişinde

bir Süreç (*aydınlanma süreci*) olarak ele almaktayız.

İnsanın, kendini bir Bilinç Varlığı ve buna bağlı olarak toplumsal bir Eylem Varlığı olarak kavraması çok kolay olmamıştır. Bunun yaygınlaştırılması halen de kolay olmamaktadır.

Tarihte, kültür akımlarının en yoğun biçimde karşılaştığı ortam ise Anadolu'dur. Ancak Anadolu'nun taşıdığı bu büyük kültür yüküne, başka hiçbir topluma nasip olmayacak bu mirasa, üstünde yaşayan insanlar yabancılaştırmış bulunmaktadır. İnanç, eğitim, yönlendirme, yanıltma gibi çeşitli nedenlerden dolayı, bu kültür mirasına sahip çıkıp özümseyeceğine, insanımız onu yadsıma gayreti içinde tutulmaktadır. Böylece "*Anadolu İnsanı Olmak*" bilinci yerine; göçebe, başka yere ait olma, konuk bilinciyle, tedirgin bir toplum kimliği ortaya çıkmaktadır.

Anadolu insanı, yaratılan uygarlıkta payı olmayan, işgalci, barbar diye nitelendirilerek, geldiği yere gitmesi beklenen soyut bir insan konumuna düşürülmüştür. Bütün bunların nedeninin "*yanlış tarih anlayışı*" olduğu kanısındayım.

Bunun için *Tarih Bilinci*'ni yeniden kurmak, var olan gerçekliği bilince taşımak ve özümsemek yoluyla, önce *Anadolu İnsanı* ve giderek *Evrensel İnsan* olma kimliğini elde etmeliyiz.

Bu bağlamda "*arkatasar*" oluşturma serüvenimizi sürdürmeye dönelim.

Türkler

Anadolu kültür ve uygarlıklarına etki ve katkısı bakımından Türkler önemli bir yer tutar.

Türkler, dünyanın en eski kavimlerindenidir. Bu kavim, Hint kaynaklarında *Turukha* ve *Turuşka*, çivi yazılarında *Turukku* diye adlandırılmıştır. Proto-Türkler'in anayurdu Ural Altay Bölgesidir.

Türk; Turuk: Kuvvetli, güçlü.

Büyük Hun İmparatorluğu'ndan sonra, ikinci önemli Türk devleti GökTürk Devleti'dir. İlk kez Türk adı resmi devlet adı olarak Göktürk Devleti'nde kullanılmıştır.

Khun; Hun: Ateş

Gök-Türk Halkı: Tanrısal halk, göğe ait halk.

Proto-Türkler çeşitli boylara ayrılmışlardı.

On-Oklar

Üç-Oklar

Boz-Oklar

Ok-Ur

Ok-Uz

On-Oklar, Altaylar'ın "Sır derya" (Seyhun) çevresinde yerleşik Otohtonlardı.

On: Kozmos.

Ok; Oq: Boy, kabile, ırk.

On Ok: Kozmik Irk.

Anadolu'ya gelenler Oğuz olarak bilinir. Oğuzlar bir boyun adı değil birleşik boylara verilen addır.

Ok; Oq: Boy.

Uz: Birleşik, uzlaşık.

Ok-Uz: Boylar birliği.

Coğrafi bir ad olarak Turkhia'ya (Türkiye) ilk kez Bizans kaynaklarında rastlıyoruz. IX-X. yy.'larda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar olan bölgeye Turkhia denmekteydi.

12. yy'dan sonra ise Anadolu, Türkiye (Turcia) olarak anılmaya başlanmıştır.

Proto-Türkler'in geniş bozkırlarda yaşamaları ve sürekli “at” sırtında bulunmaları, onlara büyük özgürlük duygusu aşılamıştır.

Yapılan araştırmalar, “at”ın ehlileştirilmesi ve ilk atlı çoban kültürünün doğmasının Türklerle başlamış olduğunu göstermiştir.

Özetle merkezinde “at”ın yer aldığı çoban savaşçıların bozkır kültürü, Proto-Türkler'in temel karakteristiğidir. Daha sonra bu karaktere “demir” ve onun işlenmesi de katılmakta ve yaşamı biçimlendirmektedir.

Beslenme gereksiniminin toprağa (tarım) değil de hayvana bağlı olması, bozkırlı Türk'ün yer değiştirmesini kolay kılmıştır (göçerlik).

Göçlerde, birey ve ailelerin yalnızca taşınabilir eşyalarını yanlarında götürmeleri, biriktirmeyi önlemiş ve mala mülke

bağlanmayı engellemiştir. Bu sürekli hareketlilik, çevreden gelecek tehlikelere karşı, insanı eşyaya değil, insana yaklaş-tırmış ve çok güçlü toplum bağları oluşmuştur.

Çin’de, Hint’te, Mısır’da, Eski Yunan’da, Roma’da ve benze-ri kültürlerde “kölecilik” ve “köle ticareti” varken, Bozkır Türkleri’nde böyle bir durumun görülmemesi dikkat çeki-cidir.

Bu durum, Türklerin, “özgürlük onuru”nun yalnız kendile-rine değil, insana ait olduğunun bilincinde olduklarını gös-termektedir.

Türklerin Tarih Boyunca Girdiği İnançlar ve Dinler

Tarih boyunca Türkler’in girmiş olduğu inanç ve dinler şö-y-le sıralanmaktadır:

1. Gök Tengri inancı
2. Sha-Man inancı
3. Budizm inancı
4. Maniheizm dini
5. Musevilik dini
6. Hristiyanlık dini
7. İslâm dini

Gök Tanrı’nın Tengri (Tengry) olarak adını, Altaylar’da bili-nen en eski sözcük olarak bize Hiung-Nu’lar aktarmaktadır. Proto-Türk din adamlarına genellikle “*Kam*” denirdi. Proto-Türkler’de “*Tanrı*” soyut bir kavramdı, ikinci derecede kut-sallaştırılan doğa parçaları Tanrı’ya ek olarak ele alınırdı.

Böylece Tanrı her şeyde var olan, ancak kendisi kişileştirilmeyen bir varlık olarak düşünülmüştü.

Gök-Tanrı
Yer-Tanrı
Güneş-Tanrı
Ay-Tanrı

Bu düşünceyi yanlış yorumlayan bazı araştırmacılar tek tek doğa parçalarının tanrılaştırıldığını sanmışlardır.

Gök-Tengri inancı, inanç olarak kalmış, bir “*din*” biçimine dönüşmemiştir. Onun için mâbedler yapılmamış ve dinsel törenler düzenlenmemiştir.

Tanrı’ya göksellik yüklenmesi, Türkler’in onu yalnız kendi tekellerinde görmediklerini, her şeyi ve herkesi içine alan bir kapsamda evrenselleştirmiş olduklarını gösterir. Bir başka deyişle, Proto-Türkler’e göre Tanrı, kendilerinin olduğu kadar herkesin Tanrısıydı.

Evren, Evir: Dönmek ediminin durum ortacı olup dönene betimler. Bu da Türklerin evreni hareketli olarak düşündüklerini göstermektedir.

Proto-Türklerin Gök-Tengri gibi özgün bir inancı da “*Sha-Manlık*”tır. Sha-Manlık bir inanç olmaktan öte, yaşayan bir felsefe niteliğindedir.

Ünlü tarihçi **Herodot**, İskitler’den söz ederken, sevinç nâraları atan ve hamile kadın taklidi yaparak transa giren rahipler olduğunu da söyler. Herodot’a göre bunlar ayinlerinde kenevir tohumundan tütsü yakarlardı. Kenevir yardımını-

la transa giren rahip (Kam) kadınlık ve erkekliği kendinde birliğe getirip evrensel armoniye katıldığına inanırdı.

Sha-Man güçlü bir “*ritm*” taşıyan müzik eşliğinde “*dans*” ederek esrimeye ulaşır ve sağaltımda bulunurdu. Sha-Man rahipleri, erkeklerden olduğu gibi, kadınlardan da olurdu (Kam-Hatun).

Sha-Man, gereksinmeye göre, doğa parçalarını özellikle de hayvanları taklit ederek transa girer ve onların gücüyle birleştiğine inanırdı. Hayvanlardan en çok At ve Kuşlar için transa girilirdi.

Eğer “*kuş*”la bağ kurulacaksa, Kam başına kuş tüyleri takar ve uçma taklidi yapardı. Eğer “*at*”a bağ kuracaksa, atın yürüyüşünü taklit ederek dans ederdi.

Sha-Man Kamları’nın “*Ateş Dansı*” yaparak ateş karşısında transa geçmeleri gelenekleşerek Türkler’de Ocak Kültü’nü oluşturmuştur.

Birçok inanç, töre ve davranışın kaynağı, “*Ocak-Kültü*”ne dayanmaktadır.

Gökte *güneş*, yerde *ateş*, evde *ocak*, Sha-Man yaşamı için kutsal olmuştur.

Bir Kam’ın Sha-Man düzeyine çıkabilmesi için önce doğa parçalarıyla bağ kurup transa geçmeyi başarması, sonra bunu hayvanlarla başarması gerekirdi; daha sonra Ateş transına hak kazanırdı. Ancak, en sonunda insanla bağ kurup kendinde kadınlık ve erkekliği transandantal (aşkın) birliğe ulaştırmakla Sha-Man olabilirdi.

Sba: Kadınlık

Man: Erkeklik

Sba-Man: Kadınlıkla Erkekliğin aşkın birliği.

Sha-Man Ok-Uzlar (Boylar Birliği), Selçuklular'ın öncülüğünde İran'a (1030) ve Anadolu'ya (1071) açılmışlardır.

Bilge Kağan Budizm'e ilgi duymuştu, ancak **Tonyukuk** onu bu eğilimden uzaklaştırmayı başarmıştı. Gerekçesi: Buda ve Lao-Tzu'nun, insanlara yumuşaklığı ve alçakgönüllüğü öğretmeleri, ama bu öğretilerin savaşçılara yaraşan özellikler olmamasıydı.

Uygur Kağanı 1762 yılında Maniheizm'i resmi din olarak kabul etmiştir. Maniheizm yanlısı Uygurlar daha sonra Budist geleneği olan bölgelere yayılmışlardır ve birçoğu Budistlik'i benimsemiştir.

Uygur sanatı ve özellikle edebiyatı, Budist etkisinin canlılığını ortaya koyar.

Hazar Denizi etrafında Hazar Türkleri, İbrani kaynaklarına göre, VII. yy.'ın başından beri Yahudi dinini kabul etmişlerdir.

İbraniler dışında Musevilik'i resmi din olarak kabul eden tek devlet Hazar Türk Devleti olmuştur. Ünlü tarihçi **Arthur Koestler**'e göre, Avrupa'ya yayılmış beyaz tenli, sarışın, mavi gözlü Yahudiler Hazar Türkü'dürler.

Avrupa'da bulunan İspanya göçmeni Yahudiler'e *Sapharad*; Hazar kökenli olanlarına ise *Eshkenazi* denir.

Bir kısım Hazar Türkleri İbranilerin “*Karay*” adlı mezhebine girmişler ve Karaim diye adlandırılmışlardır.

Karaim’ler halen dinsel törenlerinde Türkçe’yi kullanmaktadırlar.

Yine aynı çağlarda Bolkar (Bulgar) Türkleri Slavlaşmış ve Hristiyanlaşmışlardır. Kral Boris 864’te Hristiyanlık’ı kabul etmiştir.

Her din değiştirme olayında eski mirasın büyük bir kısmı, yeni bir kalıba girerek ortaya çıkmaktadır.

Böylece dinler arasında “*iç bağlar*”, sentezler ve kaynaşmalar oluşmaktadır.

Bu sentezler dinlerin ortodoks yapısından çok onların tasavvufunda görülür.

Sufi geleneğinin çağımız Anadolusundaki ünlü ismi Emre (İsmail Emre, 1900 - 1970, Adana) şöyle demektedir:

“Dinler bir nebrin kollarına benzerler. Din ırmakları Tasavvuf Nehri’nde birleşirler. Bu nehir de Vahdet Ummanı’na kavuşur.” (Vahdet Ummanı: Birlik Okyanusu)

Yine İsmail Emre,

“Gün gelecek din ayrılıkları bitecek ve insanlık Hakikat’te birleşerek sulh ve sükuna kavuşacak,” demektedir.

Akdeniz, Orta Asya, Hindistan, İran, Kafkas ve öteki Ortadoğu düşünce akımlarının buluşma kavşağı Türkistan ve Özellikle Horasan olmuştur.

Ünlü Horasan Alp-Erenleri, daha sonra Anadolu'ya geçerek, o büyük uygarlık kazanına yeniden ateş vermişlerdir.

Horasan Erenleri, Arap dünyasındaki şekilci Ortodoks İslâmcılığın karşısında, duyguya yer veren, akli inancın önüne geçiren ve insanı amaç edinen bir tutum sergiliyorlardı.

İslâm sonrası oluşan İran Sufiliği, Tasavvuf yaşamını sanatsal bir dünya görüşüne geçiş saymış, onu kavimler ve devirler üstü bir düşünce biçimi olarak algılamıştır. Bu tutum soyut ve edilgin bir tutum olmuştur.

Buna karşın Türk Sufiliği, Tasavvufu var olan yaşamı biçimlendirmekte bir dünya görüşü olarak benimsemiştir. Bunun için Horasan kökenli Türk Sufileri “*Alp-Erenler*” adını almıştır. Bu ise, somut ve etkin bir tutumdur.

Alp-Erenler yaşamda hem *düşünsel*, hem *psşik*, hem *sosyal*, hem de *siyasal* etkinlikte bulunmuşlardır.

Sufi Geleneği ve Gerçek Sufi Okulları

Babalar ve Abdallar halk velileri idiler. Bunlar Maniheizm, Mazdeizm, Zerdüştçülük, Şamanlık ve Hint düşüncelerinden aldıkları etkileri İslâm ile birleştirmiş ve yeni sentezlere varmışlardır.

Türkmen Babaları'nın sentezleri Endülüs'ten gelen ve Hermetik geleneği taşıyan Muhyiddin İbn Arabî'nin “*Vahdet el Vücut (Varlık Birliği)*” görüşü içinde dizgeleşerek güçlü bir biçimde Anadolu'ya geçmiştir.

Sufiler de geleneğe uygun olarak ezoterik ve inisiyasyona bağlı bir biçimde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Çalışma dizgesi dereceliydi ve her derece çalışmasına o dereceye yükseldiği kabul edilenler inisiye edilmekteydi.

Her derecenin kendine özgü simge ve bilgileri yanında mistik deneyleri de ayrı ayrıydı. Her inisiye bulunduğu derecenin sırlarını halktan ve alt derecelerden saklamakla yükümlüydü.

Bundan amaç insanları anlayış ve erdemli oluşları düzeyinde bilgilendirmek gerektiği kanısıydı. Çünkü tarih boyu ezoterik okulların kullandığı simge ve alegoriler onların anlamına ulaşamayanlarca ya putlaştırılmış ya da düşmanlık doğuran sonuçlar yaratmıştı.

Tüm ezoterik okullarda olduğu gibi Sufi geleneğinde de amaç çalışmaya katılan insanları olgunlaştırmak ve insanlığa yararlı bir bilgeliğe ulaştırmak olmuştu.

Beklenen, bu sürekli eğitim içindeki insanların topyekün bir hareket yapması değil, olgunluğu, bilgeliği ve yetkinliği doğrultusunda her sufinin yaşamsal etkinliğiyle insanlığa katkıda bulunmasıydı.

Başka bir deyişle, Sufi okulları okul olarak herhangi bir toplumsal etkinlikte bulunmaz, ancak her birey okuldan kazandığı değerlerle özgürce yaşamını sürdürürdü.

Ancak, bu her zaman böyle olmamıştır. Geleneğin dışına çıkarak cahil insanları örgütleyip Sufilik adına tarikatler (örgütler) oluşturulmuş ve çeşitli çıkarlara hizmet eden topluluklar ortaya çıkmıştır.

Bu yüzden, gerçek Sufi okulları, daha da gizli olmak yolunu tutmuş ve öteki uygun olmayan örgütlenmelere karşı fikir savaşı açmışlardır.

Gerçek Sufiler, her yeniliğin ve gelişmenin öncülüğünü yaparken, karşılarında oluşan tarikatler ise aksine onları kafirlikle suçlamış, din düşmanı ilan etmiş ve cahil kimseleri kışkırtarak birçoğunun öldürülmesine varan davranışlar sergilemişlerdir.

Sufilerin verdiği eserler, birkaçı dışında felsefesal nitelikte değildir. Sufiler açık seçik kavramlarla anlatım yolunu tutmamışlardır.

Bunun üç nedeni vardır:

1. Dış baskılardan korunma ve gizlenme gereksinimi,
2. Düşünsel olanla sezgisel olanın birlikte anlatımında sözcüklerin yetersiz kalması,
3. Her ego (nefs) basamağında—ki bunlar yedi olarak belirlenmiştir—ayrı anlam ve duygulanımı gösteren aynı kavramın dondurulmuş ve tek biçimde anlaşılmasını önlemek.

Bu simgesel sunuş biçimi, yukarıdaki nedenlerden dolayı anasal kılınmış felsefeden çok, kişinin keşf ve katılımına açık bırakılmış Artistik Felsefe niteliğinde olmuştur. Sufiler bu tür sunuşa Edebiyat adını vermişlerdir.

Sufiler ve Edeb

Edebiyat sözcüğü günümüzde sanatsal yazın yapıtlarının tümünü anlatmak için kullanılmaktadır. Ancak Edebiyat sözcüğü, Sufiler’de çok özel anlamda kullanılmıştır.

Bu sözcük Arap harfleriyle yazılan *Edeb* sözcüğünün çoğuludur. Ancak sözcük Arapça değil Türkçe’dir.

Sözcük üç sessiz harften oluşmaktadır:

<i>Elif</i>	Eline
<i>Dal</i>	Diline
<i>Be</i>	Beline

Edebli olmak, eline, diline, beline sahip olmak anlamını taşırdı. İnisiyasyonun ilk basamağında adayın edeb üstüne ikrar vermesiyle, kendisinden emin olunan kişi niteliğine bürünmesi anlaşıldı.

Sufi eğitime katılana *edebli*,

Sufi eğitime katılmamış olana *edepsiz*,

Sufi eğitime katılıp sonra da dönene *inkarcı* (ikrarın karşıtı) denirdi.

Anadolu'da Felsefe

İnsan ve onun yaşamının biçimlenmesinin ortamı *kültür*'dür. İnsan kültür içinde doğar, onunla yoğrulur ve onun içinden kendini üretir. Kültür insanın "*ikinci doğası*"dır.

Kültürler birbirlerinden kopuk değildir. Çeşitli nedenlerden ve çeşitli araçlarla birbirleriyle ilişki içine girmişlerdir. Bu yüzden, yeryüzünde saf bir kültür olgusundan söz etmek olanaksızdır. Ancak *Baskın Kültür Öğeleri*'nden söz edilebilir.

İşte çalışmamızın bundan önceki bölümlerinde bu baskın kültür öğelerine, onların ortaya çıktığı yerlere, yayılışlarına, kesişme, kavuşma yerlerine, aydınlanmaya arkatasar oluşturacak bir biçimde değinmeye çalıştık. Arada önemli kavramları tartışma konusu yaptık. Amacımız, bilgilendirme yanında, farklı düşünce ve tutumların belli bir kavramsal zeminde tanınmasını ve tartışılmasını sağlamaktır.

Çalışmamızda, insanın doğayı, evreni, toplumu, kültürü ve bunların içinde kendini anlamasının aracı olan aklın bilme gereci Kavram'ı temele aldık ve tarihe bu yönden göz gezdirdik.

Kuşkusuz böyle bir çalışma, birkaç toplantıya yetkinlikle sığdırılmaz. Bizim yapmaya çalıştığımız, kültürün araştırılması, sorgulanması ve tartışılmasının sivil ortamlarda gerçekleştirilmesiyle, aydınlanmaya katkı sağlanacağını göstermektir.

Aydınlanma, insan aklına güvenmek; onu tanımak ve akla dayalı bir yaşamı gerçekleştirmeyi amaçlar. Biz bunun için

Anadolu Kültür Çevresini, felsefe öncesini kapsayacak bir biçimde ele almaya çalıştık, bu birinci aşamasıdır. İkinci aşaması *felsefenin tarih içinde ele alınması* ve üçüncü aşaması da *bilimsel tutumun değerlendirilmesi* olacaktır.

Çağdaş yaşam ve uygarlığı kavramak ancak tarihsel bir süreçle olanaklıdır. Süreçsiz sonuçlar anlamsızdır.

İlişki kavramın özünü, süreç de onun içeriğini oluşturur.

Eleştiri ise kavramın gelişmesinin koşuludur.

Anadolu kültür çevresinin etkisi altında Batı Anadolu'da felsefe doğdu. Kendisine ilk kez philo-soph (filozof) diyen kişi Pythagoras olmuştur. Ancak, ünlü düşünür Aristoteles'e göre ilk *filozof* sayılması gereken kişi Miletoslu **Thales**'tir (İ.Ö. 624-545).

Milet kenti, Anadolu'nun batı kıyısında İonia Uygarlığı'nın ünlü kentidir.

Aristoteles tarafından Thales'in ilk filozof olarak kabul edilmesinin nedeni, Thales'in düşünceyi teolojiden doğa üzerine yöneltmesidir. Başka bir deyişle, evrende olan bitenin bilgisini insanın kendi düşüncesi, becerisi ve çabasında aramayı, bunun için doğa üstü hiçbir güce gereksinim duymamayı, zihinsel düzeyde Thales başlatmıştı. Bu, insanın inandan akla yükselmesinin bir göstergesidir.

Thales, güneş tutulmasını önceden saptamayı başarmış, geometri yoluyla, gölgelerinin ölçümünden piramitlerin yüksekliğini belirlemiş, denizdeki gemilerin uzaklıklarını ölçebilecek aygıt/geliştirmiştir.

Felsefe İonya'da doğmuştur. Felsefeye ilk biçimini kazandıran üç filozof Thales, **Anaksimander** ve **Anaksimenes**'tir.

Bunlara Milet Okulu da denir. Miletli filozoflar teolojinin yerine kozmolojiyi geçirmişlerdir. Bu ise felsefenin doğuşudur. Bu filozoflar evrensel töz üzerine düşünmüşler ve evreni oluşturan gerçeği aramışlardır.

Thales'ten Sokrates'e kadar gelen filozoflar doğa filozofları olarak anılırlar, bunlar düşüncelerini doğa üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu filozofların görüşleri kendilerinden sonra gelen filozofları derinden etkilemiştir. Bunlardan, çağdaş felsefeyi en çok etkileyeni **Herakleitos** (İ.Ö. 535 - 475) olmuştur.

Herakleitos, Anadolu'nun batı kıyılarında bulunan Efes'te doğdu.

Herakleitos'a göre Evren, varlığı ve tüm içeriği bakımından sürekli bir oluş içinde değişmektedir. Evrende, sürekli olarak zıtların çatışması vardır, bu çatışmalar her şeyi kendi karşıtına dönüştürmektedir. Her şey hareket halindedir, durağan hiçbir şey yoktur. Tüm değişmeler belirli bir doğa yasasına uygun bir biçimde gerçekleşir, bu yasa Logos'tur (kavram, us).

Logos düzendir, anlamlıdır ve kavranabilir. Logos doğa yasası olduğu kadar, aklın ve bilmenin de yasasıdır.

Herakleitos'a göre, insanlar duyular ve görüngüler tarafından aldatılmaktadır, bunun için bilge insan mutluluğa ve doyuma giden yolda *us'u* izlemelidir.

Bu dönemde kendinden sonraki felsefesal düşünceyi en çok etkileyenlerden biri de **Parmenides** (İ.Ö. 530 - 444) olmuştur.

Parmenides Heraklitle karşıt olarak *“Hakikat tektir, sonsuzdur ve değişmez”* demiştir. Parmenides, düşüncesinde deney ve gözleme yer vermez, felsefesini akıl yürütmelere ve mantıksal çıkarsamalara dayandırır.

Parmenides’in ünlü öğrencisi Elealı **Zenon** (İ. Ö. 490- 430), Aristoteles’e göre Diyalektiğin (Eytışim) yaratıcısıydı.

Zenon, Herakleitos’un devim ilkesine karşı çıkıyor ve şöyle diyordu:

“Devim olgusal değil ama yalnızca görelî bir yargıdır, görünürdeki devim oranı iki ya da daha çok nesne arasındaki bir karşılaştırmaya bağlıdır.”

Parmenides’te “Doğa”, “Var olan” anlamına gelir. Bu terimle, sürekli değişen, oluş halindeki fiziksel varlık değil, tersine görünüşlerin ve değişmenin ardındaki varlık kastedilir. Böylece Parmenides’in düşüncesi, ontolojik bir metafizik niteliğine bürünür.

Felsefeyi, ilk olarak Anadolu’dan Atina’ya **Anaksagoras** (İ.Ö. 500-428) götürdü. O da Miletliler gibi bir doğa filozofuydu. Anaksagoras, doğayı bir düzen içinde tutan yasaya Nous adını vermiş, *Nous*’u bir akıl olarak özdeksel doğanın temeline oturtmuştur.

Anaksagoras’ın Nous kuramına karşın, Miletli **Leukipos** ve takipçisi **Demokritos**, atomcu mekanik kuramını ileri sürmüşlerdir.

Demokritos'a göre hareket, cisimlerin yer değiştirmesi olarak tanımlanmıştır.

Evrene ne rastlantı ne de Anaksagoras'ın Nous'u egemendir; egemen olan özdeksel yasalardır.

İnsanları din ve Tanrı inancına yönelten korkudur.

Demokritos'a göre metafiziksel araştırmanın hedefi bilgi kazanmaktır; törel hedef ise mutluluğu, ansal barış ya da huzuru kazanmaktır.

Demokritos hazcılığı yadsımış, gerçek sevinçlerin tinsel olduğunu ve onlara duyu verileriyle değil, gerçeğin bilgisiyle ulaşılacağını söylemiştir:

“Bilge insan, ölçölülük, öz-denetim ve mutluluğun yolu olarak, zihnini geliştirmeye çalışırken, tensel insan, incelelik ve bilgiden yoksun olarak arzularının peşinde sürüklenir ve sonuçta topluma çok az katkıda bulunur.”

Doğa filozoflarının ardından gelen Sofistler dikkatlerini doğaya değil insana yöneltmişlerdir.

En önde gelen sofist **Protagoras**'tır. Protagoras'a göre hakikatin ölçüsü insandır; insandan bağımsız saltık bir hakikat yoktur. Her şey hakkında zıt görüşler ileri sürülebilir, bunların hiçbirisi kesin doğru kabul edilemez. Bu yüzden saltık hakikat olamaz. Hakikat insana yararlı olandır. Çağdaş pragmacılığı anımsayalım.

Protagoras, hem bilginin hem de gerçekliğin bireyin yargılarına bağımlı olduğu sonucuna varmıştı.

Protagoras'ın görelilik ilkesi herkes için eşit haklar imliyordu. Bu yüzden, Protagoras demokratik araçlarla yaygın toplumsal ve politik reformların uygulamaya konmasını istiyordu.

Sofistlerden sonra Antik dönemde felsefeyi doruk noktasına taşıyan üç büyük isim arka arkaya ve birbirinin öğrencisi olarak gelmiştir. Bunların birincisi **Sokrates**'tir (İ.Ö. 470-399). Sokrates felsefede bir dönüm noktasıdır. Ona kadar olan döneme Ön-Sokratik Dönem adı verilmiştir, ondan sonraki dönem de ancak onun görüşleriyle anlaşılır olmuştur.

Sokrates her ne kadar özgün görüşleriyle ayrılmakta ise de, yaşamı akıl ile yönetmek ve gelenekleri eleştirmek bakımından sofistlere katılmıştır. Sokrates'e göre, insan her şeyden önce kendini bilmelidir; bu ise "*İç-Görü*" ve "*Öz-Bilgi*" ile gerçekleştirilebilir.

Sokrates, akla, bilgiye ve bilgeliğe önem vermekle bir bakıma akla dayalı bir ahlakçılığı savunmuştur.

Sokrates'e göre ilâhlara tapınma, devlete yapılan bir görevden başka bir şey değildir.

Sokrates, ders verme yöntemi bakımından, sofistlerden ayrılmaktadır. Sofistler, uzun söylevler (konferans) verirlerdi. Sokrates ise karşısındakilere soru sorarak onları düşünmeye ve konuşmaya katılmaya yöneltirdi; ünlü diyalog yöntemi Sokrates'indir; "*Ben bilgi öğretmiyorum, onu doğurtuyorum*" derdi.

Sokrates dışta olan bitenden çok, insana, insan aklına ve

onun kavramlarına yönelmekle, bilgi kuramcılığının temel-
lerini atmış oldu.

*“Bilgi erdem, erdem de mutluluk üretir. Kötülükte bulu-
nan insan aydınlanmamış bir insandır.”*

*“İnsanlar eğitim yoluyla ablâksal yazgılarını ve böylece
mutluluğunu geliştirebilir, bunun için kendilerini ve kar-
şılıklı olarak birbirlerini yoklamalıdır (diyalog), bu yüz-
den Dostluk önemli bir değerdir.”*

“Aydınlanmış kişi erdemli olmalıdır.”

Antik Çağ'ın ve tüm zamanların en ünlü filozoflarından bi-
ri hiç kuşkusuz Platon'dur (İ.Ö. 427 - 347). Gerçek adı Aris-
tokles olan Platon, kendinden önceki felsefesal görüşleri
bir dizge içinde toplamayı başarmıştı.

Herakleitos'cu Kratylos, Pythagoras'cı Kebes ve Simmias,
Elea'cı Öklid gibi bazı filozoflardan doğrudan doğruya ders
alan, dolayısıyla, Herakleitos'un “Oluş”unu, Pythagoras'cı-
ların Matematik ve Astronomi görüşlerini, Parmenides'in
“Varlık”ını ve bunlarla ilgili olarak Güney İtalya'nın sürekli
değişme ve gelişme fikirlerini bilen, Orphic hareketi, Ana-
ksagoras'ın Teleolojisi'ni tanıyan Platon, özellikle asıl hoca-
sı olan Sokrates'in, varlığı, maddeyi bırakarak Bilgi'ye temel
yaptığı Kavramlar'dan “*idea*” (ide) tasarımını türetmiştir.

Plato, Sokrat'ın ölümünden sonra Mısır, Anadolu gibi yerle-
re yolculuk yapmış ve sonra Atina'ya dönmüştür. Daha
sonra İtalya ve Sicilya'ya gitmiş ve orada da bir Tiran tara-
fından tutuklanıp köle olarak satılmış, daha sonra dostu Ki-
reneli Anikeris tarafından satın alınıp serbest bırakılmıştır.
Platon'un “İdealar' Kuramı”, eytişim (diyalektik) olarak bili-
nen yöntem üzerine kurulmuştur.

Platon için gerçeklik en son, ideal olgusalılık ile özdeşdir. Platon, İdea terimini, nesnenin kalıcı özünü, varlıkbilimsel varlığını, yani kökensel varoluşunu, kendisine evrendeki her tikel nesnenin karşılık düştüğü bir ilk örneği (arketip) simgelemek için kullanıyordu.

Evrenin tüm öğelerini oluşturan kökensel gereç Platon'un felsefesinde Özdek (madde) olarak saptanmaktadır.

“Hiçbir özdeksel nesne eksiksiz değildir, ne de eksiksizliğe erişebilmesi olanaklıdır.”

“İde'ler eksikli doğayı devinmeye iten erekbilimsel güçtür; idelerin kendileri Öz-Güdümlü'dür.”

Dizgesel felsefenin iki ustası Platon ve onun öğrencisi Aristoteles bilindiği gibi kendilerinden sonraki tüm düşünce akımlarını olduğu kadar dinleri de derinden etkilemişlerdir.

Halen günümüz kültür ve uygarlığının içinde onların kavramları temel taşları niteliğinde yaşamaktadır; zaman zaman karşısında olsak da o kavramlarla düşünmek zorundayız.

Düşünen her insan için kavram gereksinimi vardır ve bunlar dünyanın neresinde ve ne zaman üretilirse üretilsin, artık tüm insanlığın malıdır.

Bunun için Kavramlar Dünyasına giren her insan evrensellikle bağ kurmuştur. Bunun ayırında olmak aydınlanmaya başlamak demektir.

EK 1

Çin Öğretisi ve Modern Fizik

Çin felsefesinin altın çağı Chou dönemi (İ.Ö. 500 - 221) olarak bilinir. Çinliler düşünülerini bir yandan toplumun yaşamı, insan ilişkileri, ahlaki değerler yönünde geliştirmişler, bir yandan da mistik deneyler yapmışlardır.

Çin mistisizmi toplumsal ve günlük yaşamın daha yüksek bir bilinçlilik düzeyine yükseltilmesini amaçlar. Bu düzeye ulaşarak, evrenle mistik bir birleşmeye gidenlere de "aydınlanmış adam" anlamına gelen "bilge" adı verilmiştir. Bilge, kendi bilincinde insan doğasının iki karşıtlığını, yani sezgisel bilgi ve pratik bilgiyi birleştirmiş kişidir. Çinliler bu karşıtlığa "bilge" ve "kral" derler. Chuang Tzu'nun deyişiyle, "sessizlikleri ile bilge, davranışları ile kral" olmaktadır.

İ.Ö. 600'lerde bu karşıt öğeler Konfüçyanizm ve Taoizm adı altında iki felsefi okula dönüşmüştür. Konfüçyanizm, toplumsal örgütlenişin, insan aklının ve pratik bilginin felsefesi olmuş, Taoizm, doğanın gözlemlenmesi yolu ile doğanın yolunu (Tao) keşfetmeye çalışmıştır. Taoistlere göre insanların mutluluğu, onların doğal düzene uyumu ile orantılıdır. İnsanlar içlerinden geldiği gibi hareket etmeli ve sezgisel bilgilerine güvenmelidirler. Ancak ayrı gibi görünen bu iki karşıt görüş, Çin'de insan doğasının bütünsel kavranışının iki değişik görüntüsü olarak algılanmaktadır.

Konfüçyanizm ismini Kung Fu Tzu'dan (Konfüçyüs) almış-

tır. Taoizm'in kurucusu ise Lao Tzu (yaşlı üstat). Hintliler gibi Çinliler de görünen nesne, olay ve olguların ardında onları bütünleştiren bir gerçeğin varolduğuna inanırlar ve ona Tao (yol, ya da akan ve sürekli olarak değişen gerçeklik) derler. Tao evrenin izlediği yol ya da süreçtir, yani doğanın düzenidir.

Konfüçyüs'ü izleyenlere göre ise Tao insana ve topluma ait bir kavram olup ahlâki açıdan doğru bir yaşamın yoludur. Fakat Tao'nun (Kozmik Tao) esas anlamı, "en yüksek ve tanımlanamayan gerçeklik" olarak (ör.: Brahman) açıklanmıştır.

Ancak Tao dinamik niteliği bakımından Hint kavramlarından ayrılır ve her şeyin dahil olduğu kozmik bir süreci ve gelişmeyi ifade eder. Tao'nun temel karakteristiği, sürekli hareketliliğin ve değişimin sahip olduğu devirsel bir doğa anlayışıdır. Doğada ve insandaki tüm doğal gelişmeler gelip-giden ya da genişleyip-daralan devirsel kalıplardan oluşur.

Bilgelik, bu devirsel kalıpları anlamak ve onlara uygun davranmak demektir. Başka bir deyişle bilgelik, "altın orta yol"u izlemek ve Lao Tzu'nun sözleriyle aşırılığı, tutumsuzluğu ve tutkunluğu yok edebilmektir.

Yin ve Yang, Tao'nun değişim hareketinin devirlerini belirleyen kutupsal sınırlardır. Doruk noktasına ulaşan Yang yerini Yin'e, doruk noktasına ulaşan Yin ise yerini Yang'a bırakır ve Tao'nun tüm belirişleri bu iki kutupsal gücün dinamik etkileşiminden doğar. Yin ve Yang'ın anlamı bir dağın gölgede kalan kısmı ile güneş gören kısmıdır. Şu anda karanlık olan ve az sonra aydınlanacak olan Tao'nun kendisidir. Yin ve Yang'ın dinamik karakterini simgeleyen biçime

Çinliler T'ai-chi T'u, yani "en yüce sonluğun şekli" derler. Bu simetrik, dinamik ve dönel (rotasyonel) simge, devirsel ve sürekli hareketliliği anlatır. İçindeki noktalar doruk noktasına gelen bir gücün, karşıt gücün tohumunu içinde taşıdığını gösterir. Chung Tzu "Yaşam, Yin ve Yang'ın karışımından oluşan bir ahenktir," demiştir.

Daha sonra Çinliler Yin ve Yang karmasından kozmik temel tiplere gitmek istemiş ve yeni sistemi "İ Ching" (Değişimler Kitabı) açıklamışlardır. Kitap 64 değişik şekilden (hexagram) oluşmuştur. Her bir hexagram, kesik (Yin) ya da düz (Yang) altı yatay çizgiden oluşmakta, bunların kombinasyonlarının toplamı 64 etmektedir. Bu hexagramlar Tao'nun insanda ve doğada rastlanan çeşitli durumlardaki kalıplarını yansıtan kozmik arketiplerdir (eski çağlardan kalma genel düşünce kalıpları). Bu kozmik kalıplara yüklenmiş bilgilerin "görüntü" denen açıklamalarının ve her bir çizginin mitolojik yorumunun birlikte değerlendirilmesiyle, ilgili kişiye ya da duruma ait hexagram saptanırdı. Amaç o anki kozmik kalıbı görünür hale getirmek ve bu öngöründen çıkan en uygun hareketi belirlemektir. Değişimler Kitabının temel öğretisi, tüm nesne, olay ve olguların dinamik oluşu, sürekli değişimleri ve başka biçimlere dönüşümleridir.

Mistik deneyim, gerçekliğin akıl-dışı ve doğrudan doğruya yaşanması demektir.

Bu deneyimi geçenler evrendeki tüm nesne, olgu ve olayların bütünselliğini ve karşılıklı etkileşimlerini kavramış olurlar. Dünyadaki her görünüm bu temel "tek olan gerçekliğin" parçasal dışavurumudur.

Bu "tek" ve "tüm" olan gerçeklik;
Hinduizm'de "Brahman" (biçimsiz, ölümsüz, dinamik),

Budizm'de "Dharmakaya" (varoluşun bedeni), Taoizm'de ise "Tao" (akan ve sürekli olarak değişen) olarak adlandırılmıştır.

Ayrılık ve görünümünün bir ve bütün olduğunu kavramak için aklın sakinleştirilmesi ve dinginlik kazanması gereklidir. Sanskritçe'de aklın dengede olması; "samadhi" anlamına gelen meditasyon yardımıyla akıl, evrenin temel bütünselliğini deneyimlemek için sakin ve dingin bir duruma sokulur.

"Bir"deki "Birlik"i ya da "Birlik"in "Bir", "Tek" ve "Bütünsel" oluşunun farkındalığına ulaşmak "Aydınlanma"dır.

Modern fizikteki son bulgular maddenin derinliklerine inildikçe parçacıkların birbirleriyle bağlantılı, bağımlı ve ilişkin, yalıtılmış değil, tersine örgün olduklarını ortaya koymuştur. Atom-altı düzeylerde klasik fizikte görülen sert maddesel nesneler, olasılık şekillerine dönüşmekte ve bu şekiller de nesnelerin olasılıklarını değil, karşılıklı etkileşimlerin olasılıklarını belirtmektedir. Kuantum kuramı bize evrenin fiziksel nesneler kümesi olmadığını, aksine her şeyin birbirine bağlandığı bir ilişkiler ağı olduğunu göstermiştir.

Doğu mistisizmindeki bu örgünlük, başka bir deyişle "koz-mik ağ" her zaman insan bilincini yani "gözlemci"yi de kapsamaktadır. Modern fizikte de nesnenin kendi özelliklerinden söz edilemez. Ancak nesnenin gözlemci ile etkileşiminin sonuçları alınır. Heisenberg'in sözleriyle "gözlemlediğimiz şey doğanın kendisi değildir, doğanın yönelttiğimiz soruya verdiği yanıtıdır yalnızca." Deney düzeni değişirse, gözlenen nesnenin özellikleri de değişecektir ve de önemli olan bu durumun gözlem tekniklerinin yetersizlikleri ile ilgisi yoktur.

Atom fiziğinde gözlemci soyutlanmış değildir, gözlem yaptığı alanın bir parçasıdır ve gözlemlediği nesneleri etkilemektedir. Kuantum kuramı "gözlemci" kavramı yerine "katılımcı" kavramını getirmiş ve evrenimizin katılımcı bir evren olduğunu açıklamıştır. Mistik bilgi, hiçbir zaman salt gözlemle elde edilemeyen, ancak insanın tüm benliğiyle olaya katılması sonucu yaşanan bilgi türüdür. Mistik deneyimde duyu ve algı dünyası aşılar, bilinen "nesne" yaklaşımı ortadan kalkar. Kişisel benlik, farklılaşmamış bütünselliğe katılarak "O"nda "O" olur.

Doğu dünya görüşündeki bu katılımcı yaklaşım, modern fiziğin görüşleri ile de örtüşmektedir. Kuantum kuramı "temelde birbirinden ayrı" parçacıklar yaklaşımını geçersiz kılmış, gözlemcinin yerine katılımcıyı koymuş ve ayrıca dünyayı tanımlarken insan bilincini de bu açıklamaya dahil etmiştir. Bu bağlamda evren fiziksel ve zihinsel ilişkilerin birbirlerini karşılıklı etkilediği büyük bir ağ olarak algılanmaya başlamış ve bu ilişkiler yalnızca tümle olan bağlantı aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Mistik deneyimler de, özellikle Budizm, zihinsel ayrımlar ve duyuusal etkiler sonucu yapay biçimde yaratılan karşıtlıklar dünyasını aşmayı ve ayrımsız bir anlayışı elde etmeyi amaçlar. Karşıtlıklar her iki tarafın karşılıklı etkileşiminin bir sonucudur. Bu bilinçle yaşayan erdemli bir insan, "iyi" için çalışan ve "kötü"yü yok eden kişi değil, iyi ile kötü arasındaki dinamik dengeyi korumaya ya da yeniden kurmaya çalışandır.

Modern fizik bu karşıtlığın bütünselliğini, enerji ve madde- nin aynı olgunun iki görünümünde saptamıştır. Ayrıca, ilişkinlik kuramının dört boyutlu uzay-zaman anlayışı, karşıt ve bağdaşmaz gibi görünen kavramların aynı gerçekliğin farklı görüntüleri olduklarını göstermiştir. Madde ve ışınım, atom-altı düzeylere inildikçe hem parça hem de dalga gö-

rünümünde karşımıza çıkmaktadır. Bu ikilikten hangisinin geçerli olduğu o anki duruma bağlıdır. Bu alanda, enerji madde, parçacık ve dalga, durağanlık ve devinim, var olma ve yok olma kesinlikle saptanamaz, aynı anda vardırlar ve gözlem biçimine göre değişkendirler. Kesinliklerin ortadan kalktığı, olasılıklar ve eğilimlerin geçerli olduğu bu dünya için Upanishadlar şöyle der:

*O hem hareket eder hem etmez
O hem uzaktadır hem yakında
O her şeyin içindedir
Ve aynı zamanda her şeyin dışında*

Doğu mistikleri deneyim sonrası bilinçte bir genleşme oluştuğu için, uzay ve zamanın alışıldık algılanma biçiminin değiştiğini öne sürerler. Artık zaman ardışıklığı bitmiş, zamansızlık ve dinamik bir "sonsuz şimdiki an" yaşanmaktadır.

Nesnel İlişkinlik Kuramı da, klasik fiziğin değişmez "mutlak" diye nitelediği uzay ve zaman gibi kavramları değiştirmiştir. Uzay ve zamanın, gözlemcinin konumuna ilişkin olduğunu ve onun yapısının maddenin dağılımı ile ayrılmaz bir biçimde bağlı bulunduğunu belirlemiştir. Bu nedenle uzay, kütleli cisimlerin yerçekimsel alanları tarafından eğilmekte, zaman da uzayın farklı yerlerinde farklı biçimlerde akmaktadır. Üç boyutlu Öklid uzayı ve lineer zaman akışı alışıldık deneyimlerdir ve yeni gerçekler önünde geleneksel yaklaşımlar geçerli olamamaktadır. Mistik görüşün savı, "gerçek olan"da uzay, zaman ve nedensellik olmadığı, bu deneyimi yaşayan "karma"nın bağlarından kurtulmuş, aydınlanmış ve bilge kişi olduğudur. Doğu mistikleri, evreni, aralarındaki bağlantıların durağan olmadığı, dinamik, örgün ve birbirinden ayrılmayan bir ağ biçiminde tanımlarlar. Bu kozmik ağ yaşam doludur, hareket eder, büyür ve sürekli olarak değişir.

Modern fizikte de benzer yaklaşımlar görmekteyiz. Kuantum kuramında maddenin dinamik yönü, parçacıkların dalgalı doğalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlişkinlik kuramı, uzay-zaman bütünselliği nedeniyle maddenin varlığının maddenin yaptığı hareketten ayrılamayacağını göstermiştir. Günümüzde evreni açıklamak için, dinamik, titreşen, etkileşen, bütünsel ve değişken gibi kavramlar kullanılmaktadır. Doğu mistisizminde ve modern fizikte ortaya çıkan bu dinamik dünya görüşleri, durağan biçimlere ya da herhangi bir maddesel öze yer bırakmamaktadır. Özetle, evrenin temel öğeleri madde tanecikleri değil, dinamik birer olasılık kalıplarıdır. Yaşamın gizini ve gerçeği arayan insanı çok değişik yollar ve yöntemler kullanmıştır. Bilimsel ve mistik yaklaşımların yanında çeşitli inanç sistemleri, mantık biçimleri edebiyat ve sanat yapıtlarından yararlanmış, evren hakkında sözlü sözsüz birçok anlamlar ortaya koyarak çok farklı yönleri vurgulamıştır. Klasik fiziğin açıkladığı mekanik dünya görüşü günlük yaşamda ve teknoloji üretiminde çok yararlı olmaktadır. Ancak atom-altı alanda parçalı "mekanistik dünya görüşü" yerini bütünsel "organik dünya görüşü"ne bırakmıştır.

Modern fizik ile mistik anlatılar bu alanda benzerlikler gösterirler. Başka bir deyişle, fizikte maddenin daha derin katmanlarına, mistisizmde ise bilincin derinliklerine inildiğinde günlük yaşamın yüzeysel ve mekanistik görünümünün ardında başka bir gerçeklik ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda, fizikçinin de mistiğin de yöntemi empiriktir. Fizikçi bilgilerini gözlem ve deneylerden, mistik ise meditatif aydınlanmadan, yani içsel gözlem ve deneyimlerden elde eder.

Mistik, iç gözlemleriyle bilinci araştırdığında aklı ile bedeninin bir olduğunu ve giderek tüm evrenin bir ve tüm ol-

duğunu deneyimler ve aydınlanır. Fizikçi ise maddesel dünyayı araştırır. Parçacıklar dünyasında nesne, olgu ve olayların birliği ve bütünlüğü ile karşılaşır. Her iki yöntemde de çok boyutlu deney ve deneyimler duyuşal dünyayı aşmakta ve günlük dil ile açıklanmaları çok zor olmaktadır.

Fizikçi, dünyayı akılcı aklın çok gelişmiş ve uzmanlaşmış biçimleriyle deneyler. Mistik ise sezgisel aklın uzmanlaşmış biçimiyle hareket eder. Bu yollar farklı olup birbirlerine indirgenemezler, ancak birbirlerini tamamladıkları söylenebilir. Ancak, mistik bilgi kişide yaşam biçimine dönüşür; yaşam biçimi bu bilginin belirişidir. Mistik bilgiye ulaşmak demek değişime uğramak ya da "bilmek", "değişmek" demektir.

Bilimsel bilgi ise çoğu zaman soyut ve kuramsal kalmaktadır. Fizikçiler bu alanda çalışmalar yaparken halen mekanik, bölüntülü ve süreksiz dünya görüşünün savuncusu da olabilmektedirler. Mistik sezgi ile bilimsel analizin dinamik ve karşılıklı etkileşimini sağlamak, gerçeği bulma yolunda yeni açılımlara neden olacak ve doğayla uyumlu bir biçimde yaşayabilme sanatının yollarını açacaktır.

EK 2

Hıristiyan Tasavvufu

Saint Aurelius Augustinus (354-430)

Duyuncun pekinliği, bir başka deyişle insanın bilincini oluşturan iç deneyimlerinde (bellek, anlık/zihin, istenç) edimsel olarak pekin bilgi, us ya da ruha (ki bunlar özdeş-tir) dolaysız pekinliği sunmaktadır. Ruh dirimli bireyin tüm kişiliğini kapsamaktadır. Birey, öz-bilinç yoluyla yalnızca olgusal ve bütünsel olarak var olan bir kişi olduğunu değil, ayrıca bellek, anlık ve istenç gibi kendi etkinlik ve güçlerini pekinlikle bildiğini de öğrenmektedir. Böylece birey, kendinden kuşku duyma ediminin kendisinde ne yaptığını anımsamakta; dolaysız deneyimini anlamakta ya da bilmektedir ve davranmayı ya da davrandığı gibi davranmayı isteyebilir. Bu nedenle insan kişiliğinin üç yanı bellek, anlık ve istenç güçleri olarak ya da düşünce, yargı ve istenç kaynakları olarak; ya da olma, bilme ve isteme etkinlikleri olarak betimlenebilir.

Ruhun (ya da dünya tininin) en önemli yanı, insana yaşama yetisi veren, esenliğini olanaklı kılan ve dünyayı varoluşa yokluktan (ex nihilo) getirmekten sorumlu olan yeti olarak istençtir. Ruh, bütünsel kişiliğin öz-bilinçli bir birliğidir. Özdeksel olmayan ruh, bireysel insanın doğuşuna önsel olarak var olamaz; ama insanın doğuşundan sonra ölümsüz bir doğa kazanır ve sonsuza dek yaşamını sürdürür. Ölümsüzlüğü evrenin değişmez gerçekliklerinden pay alması ve böylece özünü, us ve yaşamın bengi süreçleri ile birleştirmesi olgusundan doğmaktadır.

Tüm doğal şeyler, Tanrısal buyruk üzerine dayalı olmakla zorunlu olarak iyiyken, buna karşı doğal süreçlerin herhangi bir yolda zayıflatılması kötüdür. Kötülük yalnızca iyiliğin yokluğudur, olumsuz bir yoksunluk koşuludur. Bir başka deyişle kötülük; iyilik, güzellik, mutluluk ve erdemin yitişidir. İnsan doğasının kalıtsal bozukluğu, insanın bedelini kazanmak için iyileştirici eylem gereksinimini yaratır.

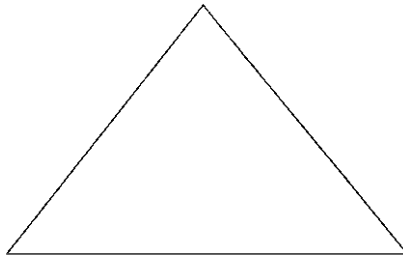
En yüksek gerçeklik ya da en büyük iyi Tanrıdır. İstenci bir kez en son hedefine (Tanrıya) ulaştığı zaman, tüm çaba sona ermekte ve eksiksiz kutsanmışlık durumunda barışa ulaşmaktadır. Tanrı ve bengi gerçeklik için bu arayıştaki en büyük erdem "Tanrı Sevgisi"dir. İ.S. 476'da Roma'nın düşüşünden Charlemagne'ın İ.S. 800'de İmparatorluğunu kuruluşuna dek araya giren dönem "Karanlık Çağ" olarak, anlık-sal bir durgunluk dönemidir.

Scotus Erigena (Platoncu)

Olgusal evrenseldir; tikel yalnızca evrenselin açınım sürecini temsil eder.

Realizm: Tanrı reel töz'dür.

Anlıksal Bilinç

Duyu Algısı

Uslamlama

Universalis Ante Rem: Evrensel, şeylere önseldir.

Anselmus

Tanrı saltık olgusaldır, çünkü tüm yüklemeleri evrenseldir. Eksiksiz varlık düşüncesi taşıdığımız için, böyle bir varlık zorunlu olarak var olmalıdır. Olgusalıktan yoksun herhangi bir düşünce (kavram) eksikli olacaktır. Eksiksiz bir varlığın yüklemelerinden biri "edimsel varoluş" başka bir deyişle usa dışsal olan olgusal varoluştur. Evrenseller, tikel nesnelerde varolurlar, ama içlerinde bulundukları tikel nesnelerden ayrı olarak da var olurlar. Tanrı, dünyayı sürekli olarak yaratmakta, onu kendi buluşuyla unutulmaktan kurtarmaktadır. Evrendeki tüm şeylere, eşlemleri oldukları ideal, evrensel ilk örneklerle (arketip) katılımları yoluyla olgusalılık vermektedir.

Credo ut intelligam: Anlamak için inanıyorum.

Roscellinus (Aristotelesçi-Adcılık)

Evrensel ya da saltık idea, yalnızca genel bir şeyler sınıfı için ortaklaşa bir *ad*'dir; şeyleri, belli bir sınıfın üyesi (tözlerin ilinekleri) yapan çoklu ırasallarını simgeleyen bir "sözel ses"tir.

Universalialia sunt nomina: Tümeleler ya da evrenseller adlardır. Bu demektir ki,

Universale post rem: Evrensel, tikel şeylerden sonra vardır. Yalnızca bireysel olgusaldır. Bu nedenle evrensel kilise olmaz.

Abaelardus

Çatışan kanıtların ışığında usun (gerçeklik için uygun ölçüt olarak) eytişimsel yolda çıkarılması gereken vargıyı belirler. Yöntemi usçuluğun yöntemidir. *Intelligio ut credam*: İnana bilmek için anlarım. Bir öğretiyeye Tanrının onu doğru olarak bildirdiği için değil ama yalnızca usun buyrukları nedeniyle inanılması gerekir. Kuşku duymada hiçbir günah yoktur, çünkü kuşku duyan kişi bununla gerçeği araştırmaya götü-

rûlmektedir. Törel davranış iyi bir yürek tarafından esinlendirilen "eylem"dir. İstenci ve duyuncu uyum içinde birlikte işlev gören kişi "erdem"li olarak görülmektedir.

Universale neque ante rem nec post rem, sed in re: Evrensel, ne nesneden önce ne de sonradır. Evrensel ya da tümel, tikel nesnelerde var olur; nesnenin kendindedir.

Skolastik'te Aristotelesçilik

Aristoteles'in Arap bilginleri (İbn-i Sina, İbn-i Rüşd) tarafından korunan çalışmalarının kilise tarafından gerçeklik ölçütü olarak kabul edildiği dönem. Ortaçağ felsefesinin bu döneminde düşüncelerinin pek çoğunu Müslüman filozoflardan türeten bir dizi Yahudi filozof önemli ölçüde saygınlık kazanmıştı (Maimonides, vb.). Bu dönemin seçkin Hıristiyan filozofları; Albertus Magnus, St. Thomas, Scotus, Ockham'lı William ve iki mistik Bonaventura ve Meister Eckhart'tır.

Aquinolu Saint Thomas (1224-1274)

Gerçeklik, bir düşüncenin nesnesi ile bağdaşmasıdır. Tanrının düşünceleri, en son olgusal nesnelerin kendileridir. Öyleyse Tanrı kendinde gerçekliktir. Özdek, yalnızca gizil bir şeydir ve olgusal ya da edimsel olabilmek için herhangi bir tikel biçim ya da şekil alması gerekir. Evrendeki sayısız varlık birbirlerinden ayrıdır, çünkü her birinin yalnızca gizil varlık yerine olgusal varlık olabilmek için kendi bireysel biçimini kazanması gerekmiştir. Bu yaratılış sürecinde özdek, biçimle birleşmektedir. Biçimin özdekselleşmesi her nesneye kendi bireyselliğini (*principium individuiutalis*) vermekte ve bununla bir nesne (sözgelimi bir kişi) bir başkasından ayrılmaktadır.

İnsan bilgisi kavramsaldır ve bu kavramlar tikel şeylerin özlerini oluşturan "evrensel biçimler"dir. Bir şeyin evrensel

doğası, özü olgusal dünyanın bir parçası olarak nesnenin kendisine içkin olarak var olmaktadır. Ama bu evrensel ırsal (bir nesnenin tözsel biçimi) ayrıca insan anında soyutlandığı zaman, nesnesinden ayrılmış bir düşünce ya da "kavram"dır. Olgusal dünyanın bir parçası olarak, evrensel öz hiçbir zaman nesnesinden bağımsız olarak var olamaz. Evrenseller bireysel nesnelerde var olurlar (*Universale in rem*). Ancak onlar, Tanrının "an"ında tikel nesnelere önsel olarak (*Universale ante rem*) ve insanın "an"ında (kavram) tikel nesnelerden sonra (*Universale post rem*) var olmaktadır. Yalnızca Tanrı "arı biçim"dir, tamamlanmamış edimsellik, bu nedenle özdeksel olmayan ve eksikli olmayan-dır. Tanrı "arı edim"dir, eksiksiz olarak edimselleştir.

Uslamlama beş tipte olur:

- Devim ya da ilk neden uygulaması
- Etкер-nedensellik uslamlaması
- Olanak ve zorunluluk uslamlaması
- Eksiksizlik dereceleri uslamlaması
- Tasar ya da amaçlılık uslamlaması.

İnsan ruhunun ölümsüzlüğü, onun özdeksel olmayan doğasına aittir. Ruh doğası nedeniyle "bengi"dir. Çünkü "arı-biçim"dir ve özdeksel tözün tersine yok edilmeye açık değildir. İnsanın ruhu "arı tin"dir. Anlık ve istenç, ruhun özünü oluştururlar. Ruh bedenden önce, ayrı bir durumda var olamaz. Beden yeterince hazırlandığı zaman ruh yaratılır ve ona aşılır.

Her yaratığın hedefi kendi için iyi olanı aramaktır ve insanın en yüksek iyisinin Tanrı olması ölçüsünde, en son hedefi Tanrıyı görmeye ulaşmak olmalıdır. Tanrıyı gerçekten anlamak ve onunla birlik içinde olmak, olanaklı olduğunca onun gibi olmakla, bu yaşamda öznel olarak

başarılabilecek bir şeydir, çünkü onun gibi olmak yalnızca kutsallık değil ama bir "iyilik"tir. Bir iyilik ki kayırmışlık ya da kutsanmışlık durumu ile, yani insanın gerçek "kendisi"nin olanaklı en tam olgusallaşmasından doğan en yüksek mutluluk durumu ile birdir. İnsanın en mutlu durumu Tanrıyı görme edimi ile gelmektedir. Tanrıyı görmek onu sevmektir, çünkü onu sevmeksizin sezgisel ya da düşünsel bir Tanrı görüşüne ulaşamayız. Tanrı, insanın en yüksek iyisi ve yaşamının hedefi, insanı kutsanmış bir varlık yapmakta ve kutsanmışlık her zaman kendisiyle birlikte en yüksek mutluluğu getirmektedir.

Batı söylemi, düşünce disiplinlerini kendi yorumlarıyla sınırlamakta ve günümüz dünyasında ancak buna bağlı bir öğrenme olabileceğini, diğer ulusların kendi iç yapılarından kendi disiplinlerini çıkaramayacaklarını ileri sürmektedir.

Bu kitapta okuyacaklarınız, Batı düşünce disiplinlerinin oluşturduğu bu tür duvarlara karşı bir eleştiri niteliği taşımaktadır.

Bâtinî Gelenek kavramsal bir yolculuğu izleyerek Batının kendi düşünce disiplinleri için koyduğu başlangıç noktası olan Antik Yunan Uygarlığından geriye doğru gidiyor. Antik Mısır'da ezoterik/bâtinî Hermetik öğretinin uygulandığı zamanlardaki "aydınlanma" çalışmalarından yola koyuluyor.

Oradan Doğu Dünyasına Tibet, Hindistan, Çin ve İran'a uzanıyor.

Tapınak içlerine sızıyor.

Türklerin geçmişine giderek, okuru sürekleşici bir yolculukla Anadolu'ya getiriyor.

Tarih bilinciyle kültürel kimliği yeniden kurarak, buradan hareketle evrensel insan olmanın onuruna dikkat çekiyor.

